

КНИЖЕВНА АКАДЕМИЈА

1-2 / 2013

**МАКЕДОНИЈА
ПРЕЗЕНТ**

МЕЃУНАРОДНО НАУЧНО СПИСАНИЕ
“КНИЖЕВНА АКАДЕМИЈА”
1–2 / 2013

Издавач:

Фондација за културна и научна
афирмација и презентација
“МАКЕДОНИЈА ПРЕЗЕНТ”
Скопје, ул. “Костурски херои” бр.35
тел./факс: (02) 3246–193; 3238–036; 3246–216
e-mail: feniksmk@hotmail.com

Директор и главен уредник:
доц. д-р Христо Петрески

Редакција:

Ректор Јордан Плевнеш (Македонија)
Проф. д–р Виолета Димова (Македонија)
Доц. м–р Мерсиха Исмајлоска (Македонија)
Д–р Силвана Петрова Насух (Македонија)
Проф. д–р Стана Смиљковиќ (Србија)
Проф. д–р Тиодор Росиќ (Србија)
Проф. д–р Драган Милинковиќ (Србија)
Проф. д–р Златко Крамариќ (Хрватска)
Проф. д–р Борислав Павловски (Хрватска)
Проф. д–р Владимир Осолник (Словенија)
Проф. д–р Намита Субиото (Словенија)
Проф. д–р Миланка Бабиќ (Босна и Херцеговина)
Академик Сретен Петровиќ (Црна Гора)
Проф. Др Миленко Поповиќ (Црна Гора)
Проф. д–р Радослав Димитров Ралев (Бугарија)
Проф. Др Станислав Семердџиев (Бугарија)
Доц. м–р Вања Ангелова (Бугарија)
Prof. Dr Bulent Bahri Kucukerdogan (Турција)
Prof. Dr Antonio Roberto Chiachiri Filho (Бразил)
Жаклина Михајлова (Австралија)

Компјутерска подготовка:
Светлана Ивановска

Печати:
“Ри графика” – Скопје

Скопје, 2013

СОДРЖИНА

Prof. dr. sc. Zlatko Kramarić

Odjel za kulturologiju Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera
u Osijeku

IDENTITET I TRAUMA

(političko-kulturni značaj 1971. na formiranje

hrvatskog identiteta)5

Проф. д-р Александар Прокопиев

Институт за македонска литература
Универзитет “Св. Кирил и Методиј” - Скопје

БЕЛОТО ЈАГНЕ И СИВИОТ СОКОЛ 31

Проф. др Стана Смиљковић

Универзитет у Нишу
Учитељски факултет у Врању

ВАСПИТНА И ВРЕМЕНСКА ДИМЕНЗИЈА

ПЕСАМА ЗА ДЕЦУ ГРИГОРА ПРЛИЧЕВА 41

Проф. д-р Виолета Димова

Филолошки факултет
Универзитет „Гоце Делчев“ - Штип

ИМАГОЛОШКИ И РОДОВИ АСПЕКТИ КОН

ЗЛАТОУСТИОТ ОД СТЈЕПАН ТОМАШ 48

Доц. др Буба Стојановић
Универзитет у Нишу
Учитељски факултет у Врању

**ЧИТАНКЕ - МАЛЕ АНТОЛОГИЈЕ ВРЕДНОСТИ,
ЗНАЊА И МУДРОСТИ 59**

Докторант Ваня Ангелова
Катедра по съвременен български език
ВТУ "Св. св. Кирил и Методий" – гр. Велико Търново

**НИКОЛАЙ ЯКОВЛЕВИЧ МАР, КАРТВЕЛСКИТЕ
И КАВКАЗКИТЕ ЕЗИЦИ И «ЯФЕТИЧЕСКАТА ТЕОРИЯ» 75**

доц. д-р Христо Петрески
Универзитет ЕСРА - Скопје

**ПОЕЗИЈАТА КАКО МЕДИУМ
И ДРУГИТЕ МЕДИУМИ 92**

Prof. dr. sc. Zlatko Kramarić

Odjel za kulturologiju Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera
u Osijeku

IDENTITET I TRAUMA
(političko-kulturni značaj 1971. na formiranje hrvatskog
identiteta)

Sažetak: U tekstu trauma vs. identitet pokušat ću pokazati kako je formiranje (i političkog i kulturnog) identiteta, na ovim prostorima, neodvojivo od traume, koja je jedna od važnijih konstanti u povijesti hrvatskoga naroda. Traumatična su iskustva, zapravo, neposredne posljedice određenih političkih okolnosti, smjene hegemonih sila u čijoj su vlasti bili. Ta traumatična činjenica generirala je i određeni duhovni stav, koji je oscilirao između ironije i patosa, koji je neizmjerljivo vjerovao u moć ideja i u djelotvornost kulture, ali je jednako tako poslije neugodnih političkih iskustava i iznevjerenih očekivanja, koja su se dogodila i 1848., i 1918., i 1941., i 1945., i 1971., pa i 1990. godine, završavao u šutnji, prihvaćajući ulogu “vječne žrtve”.

Ključne riječi: identitet, trauma, nacija, intelektualci.

U svojim je “Sjećanjima” Ivan Šibl opisao kako je došlo do raskida prijateljstva između njega i Miroslava Krleže, pred garderobom Gradskog podruma, u Zagrebu, krajem 1971., poslije one čuvene sjednice u Karađorđevu, gdje je na jednu ironičnu primjedbu Šibla da će se rado odazvati pozivu na davno najavljenju večeru, ako Krleži poslije svega što se u međuvremenu dogodilo, političkog sloma “hrvatskog proljeća” i javne stigmatizacije njenih

aktera, nije neugodno. Krleži te večeri očito nije bilo do ironije, pa je Šiblu, u nešto povišenom tonu, odgovorio da mu je dosta hrvatskih žrtava!

Nisam siguran da je Šibl pravilno razumio ovu oporu Krležinu konstataciju, jer da jest, onda sigurno ne bi u svojim "Sjećanjima" zabilježio: "Znao sam onda, a znam i danas, da sam tamo pred garderobom Gradskog podruma pao žrtvom njegove grižnje savjesti."¹ Dopuštam da je Krležinu reakciju Šibl mogao doživjeti i kao demonstraciju njegove "grižnje savjesti", ali u ovoj Krležinoj reakciji nije riječ o nervoznoj gesti starijeg čovjeka - u pitanju je, ipak, nešto puno više od puke demonstracije osjećaja "grižnje savjesti"!

U tom oporom odgovoru "kako mu je dosta hrvatskih žrtvi" (no tu konstataciju nikako ne bi trebalo shvatiti kao Krležino odobravanje svih onih represivnih akcija, koje je ondašnja komunistička vlast poduzimala protiv aktera "hrvatskog proljeća") Krleža je, zapravo, sublimirao jednu od konstanti hrvatske politike: povijest naše politike nije ništa ino, nego povijest žrtvi! I poslije sloma "hrvatskog proljeća" u javnosti je prevladao osjećaj da su nas drugi, po tko zna koji put u povijesti, prevarili, a sva ona velika očekivanja, koja obično prate svenarodne političke akcije, preko noći, pokazala su se još jednom velikom obmanom, još jednim velikim nacionalnim porazom, koji je najbolje "liječiti" tako što ćemo se kolektivno prepustiti zavodljivoj logici nacionalnog resantimana.²

1) Ivan Šibl, *Sjećanja III*, Zagreb: Globus, 1986, str. 155.

2) I događaji iz 1971. godine nisu ništa ino nego ponavljanje "već viđenoga" u hrvatskoj povijesti: traumatski događaji iz 1971. samo su repriza onoga što se dogodilo i 1848., i 1918., i 1941., i 1945. godine. Riječ je o godinama u kojima su politička očekivanja njenih sudionika bila (pre)velika, a stvarni rezultati bili su ispod svakog očekivanja. I umjesto da otvoreno svjedočimo o tim traumatskim iskustvima, da se suočimo s njihovim posljedicama, mi smo skloniji odgovore tražiti u "beskonačnoj melankoliji", odnosno "neuspjelom tugovanju" (Judith Butler).

I umjesto da “hrvatsko proljeće”, sve njegove aktere, političke strategije, programe i ciljeve, pokušamo racionalno analizirati, prije svega, tako što ćemo sve to staviti u jedan realni društveno-politički kontekst, cjelokupna hrvatska javnost, i ona politička, ali i ona akademska, odabrala je šutnju kao najadekvatniji odgovor na traumatičnu situaciju poslije sloma još jednog političkog projekta/ideje, koja je, na taj način, uspješno onemogućila svaku mogućnost uvida u dublje i dugoročne razloge neuspjeha. Šutnja je vjerojatno trebala dodatno potvrditi temeljni kolektivni osjećaj da smo mi samo nevine žrtve, jer opet smo, po tko zna koji put već u našoj povijesti, u nekorektnoj političkoj igri, doživjeli poraz, ali do neuspjeha nije došlo zbog naše eventualne krivnje, već su neki “drugi” (Srbi, komunisti, mađaroni, autonomaši, stranci...) isključivi krivci što nismo uspjeli realizirati još jedan naš politički projekt, koji je, bez obzira na to što u njemu možemo prepoznati i određeni nemar prema integrativnim problemima Jugoslavije/federacije, idejno ipak bio puno bliži onim rješenjima koje su sastavni dio “ilirističke”/reformatorske koncepcije rješenja hrvatskog nacionalnog pitanja, a ne rješenjima koja pripadaju “pravaškoj”/revolucionarnoj koncepciji.³ To, zapravo, znači da

Resantiman se, prema mišljenju L. Greenfeld, odnosi na psihološko stanje koje se stvara potisnutim osjećanjima zavisti i mržnje (egzistencijalna zavist) i nemogućnosti da se ona artikulira i izbaci van, i kao takva bitno utječe na formiranje identiteta pojedinih nacija.

Više o tome vidjeti kod: Shoshana Felman i Dori Laub, *Testimony: Crises of Witnessing in Literature, Psychoanalysis and History*, New York: Routledge, Chapman and Hall, Inc, 1992; Shoshana Felman, *Pravno nesvjesno, Suđenja i traume u dvadesetom stoljeću*, Zagreb: Deltakont, 2007; Cathy Caruth, *Unclaimed Experience: Trauma, Narrative and History*, Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 1996. Ovi se autori slažu da je traumu moguće održati u sjećanju zajednice jedino paradoksalnim svjedočenjem o neuspjehu svakoga njezinoga svjedočenja.

3) Ovu ocjenu o “ilirskoj” podlozi “hrvatskog proljeća”, prije mene, izrekao je i George Schophlin. Tek će nepotrebna represija vlasti dovesti do mitologizacije te godine u kolektivnom pamćenju Hrvata, poraz se

politički pokret “hrvatskoga proljeća”, ni na koji dramatičan način, ne premašuje ideološke okvire reformističke varijante stare ljevice. Riječ je o političkom pokretu koji je Savka Dabčević-Kučar, u to vrijeme predsjednica CK SK Hrvatske, definirala kao vrijeme “uzbudljiva previranja dosad prisilno zapretenih nacionalnih osjećaja hrvatskog naroda u golemu nacionalnu energiju”.⁴ Ovdje ne želim dovesti u pitanje ocjenu ovoga političkog pokreta jedne od vodećih političkih osoba toga vremena, ali ipak moram primijetiti da bi umjesto pukog opisa osjećaja, koji su tih godina kontaminirali cjelokupni politički život Hrvatske, bilo kudikamo uputnije da je predsjednica CK SK Hrvatske ponudila jednu ozbiljniju analizu političkih događaja, koji su uvelike utjecali na političke i ine sudbine velike većine građana Hrvatske, kao i na buduće političko-ekonomske odnose u jugoslavenskoj federaciji...

Za razliku od predsjednice CK SK Hrvatske u nekim svojim ranijim radovima⁵ događaje iz 1971. godine tumačio sam kao još

pripisao ulozu srpskih generala, pa se generiralo uvjerenje da hrvatsko nacionalno pitanje nije moguće riješiti u jugoslavenskim okvirima. I upravo takva osjećanja otvarala su šansu da se u nekom budućem vremenu hrvatski nacionalizam pojavi i u “pravaškoj” varijanti. Usp. George Schopflin, “Croatian Nationalism”, *Survey, Journal of East and West Studies*, 19 (1973). A da je 1971. bila “ilirska” varijanta vidimo i po tome što ni jedan od relevantnijih političkih aktera “hrvatskog proljeća” nije otvarao pitanje hrvatskih granica/teritorija. Doduše, Olivera Milosavljević u tekstu “Jugoslavija kao zabluda (Odnos intelektualnih i političkih elita prema zajedničkoj državi)”, *Republika*, br. 135-136/1996., dopušta mogućnost da bi se “hrvatsko proljeće”, ili kako ona kaže “mas-pokret u Hrvatskoj 1971.” mogao definirati kao etnički, odnosno kao etničko-teritorijalni pokret. No ovaj svoj “dojam”, ni na koji način, u spomenutom tekstu, autorica nije argumentirala.

4) Savka Dabčević-Kučar, *Hrvatski snovi i stvarnost *71/I.*, Zagreb: Interpublik, 1997, str. 1, 17.

5) Vidi Zlatko Kramarić, “Nacija. Povijest. Identitet”, *Zbornik na trudovi vo čest na akademik Milan Đurčinov*, Skopje: MANU, 2008-2009., str. 161–187. Z. Đinđić smatra da su “pasivne revolucije”, u svojoj biti, srednjoeuropske i antidemokratske! Naime, temeljno strukturalno svojstvo srednje Europe artikulira se kao dominacija kulture nad politikom, ali ne

jedan u nizu primjera “pasivne revolucije” u hrvatskoj povijesti. A “pasivne revolucije” su sve one revolucije iz kojih je netko (ovaj su puta to bili, uglavnom, nehrvati) na grub način isključen, jer je prevladajuće poimanje politike, i u tom vremenu, bilo ograničeno na takvu klasnu/kulturnu perspektivu, koja u sebi, na žalost, nije uključivala građanski koncept društva.

I umjesto da se to posttraumatsko stanje pokuša kritički analizirati naša politička i ina elita bira šutnju kao jedini mogući odgovor na sveprisutnu nepravdu i nasilje, gdje se onda “žrtvovanje pretvara u prigodu, a žrtva u sredstvo za otkriće uzvišenog koje poništava obvezu etičko-političko djelovanje”.⁶ Treba se samo prisjetiti, kojom je samo nepodnošljivom lakoćom, desetak godina poslije Karađorđeva, narator romana “Večernji akt” P. Pavličića, apsolvirao tu čuvenu sjednicu: “Vani je padao snijeg.” Posvema je normalno da u mjesecu prosincu pada snijeg, ali pored snijega tih dana padale su i mnoge glave. A o svemu tome narator/autor romana mudro šuti!

I upravo ova konstatacija da je bilo kakvo etičko-političko djelovanje, zapravo, štetno i nepotrebno, na najbolji mogući način objašnjava nam zašto smo na pravi politički otpor

u smislu da autonomne kulturne vrijednosti čine primarni cilj političkog djelovanja. U srednjoj se Europi politička racionalnost samourušava u jedan tip iracionalnosti koji ima zaštitni znak “kulture” pa ju je zato vrlo teško kritizirati... Za kulturni identitet najvažniji su jezik, etnički identitet, osjećanje jedinstva, prošlost, kolektivni mitovi... Ako se bilo koji od ovih elemenata politizira u smislu da se, na primjer, pitanje (temelja i opravdanja stvaranja) država dovede u vezu s pitanjima jezičnog identiteta, dolazi do destabilizacije politike i njenog poniranja u dubine u kojima se gubi smisao za ravnotežu i postaje nepovezana. I u tom prostoru koji mi nazivamo srednjom Europom, sva ta pitanja su politizirana, a ne samo nekolicina elemenata kulture. Isto tako, mogli bismo reći da se “pasivne revolucije”, u pravilu, događaju unutar “intimnih zajednica krvi i ljubavi” (Helmuth Plessner), koje nužno propadaju zbog svoje zatvorenosti, jer ne vode računa o “drugome”.

6) Dominick La Capra, *History in Transit: Experience, Identity, Critical Theory*, New York: Cornell University Press, 2004, str. 142.

morali čekati punih dvadeset godina. Doduše, i taj otpor bio je više iznuđena reakcija na kaotična politička događanja u našoj neposrednoj i daljoj okolini (ovdje se, prije svega, misli na ona čuvena “događanja naroda”, antibirokratsku revoluciju, koji su bitno promijenili “dogovorene” političke i ine odnose unutar jugoslavenske federacije, ali jednako tako i na pojavu Gorbačova u SSSR-u, koji je u sklerotičan političko-ekonomski život sovjetske Rusije inaugurirao načelo glasnosti, a dosljedno prakticiranje toga načela u svakodnevnom političkom životu istočne Europe dovelo je do pada Berlinskoga zida 1989. godine, odnosno do definitivnog urušavanja režima “realno postojećeg socijalizma”; i ako bismo posljedice tog povijesnog događaja pokušali izraziti na frejdoovski način, onda bismo mogli reći da je slom komunističkog super-ega doveo do snažnog povratka potisnutog etnonacionalističkog ida, koji će u novim političkim okolnostima moći iskaliti sav svoj gnjev i osvetu, jer u tom trenutku još uvijek ne funkcionira građansko društvo, točnije ne postoji kontrola regulativnog ega...), nego što je on predstavljao logičnu posljedicu nekog vlastitog političkog programa/strategiju.

Početakom '90-ih godina prošloga stoljeća taj je otpor nastao, prije svega, iz beskrajnog zahtjeva etičke obveze (Simon Critchley), koja u danom političkom kontekstu jednostavno nije mogla proći bez neke političke (re)akcije, koja se temeljila na elementarnom pravu da sami odlučujemo o svojoj zajedničkoj političkoj sudbini. No i takav će, nedefinirani otpor, ipak, bitno utjecati na formiranje našeg političkog i inog identiteta, jer svaka tvorba identiteta i nije ništa drugo nego problematično nastojanje da se u zadanim okolnostima razriješi nesklad između unutarnjeg (etičkog) i vanjskog (političkog) drugog.⁷

O šutnji kao najelegantnijem odgovoru hrvatskih intelektualaca i pisaca možemo čitati i kod Josipa Šentije: “Kao psu mi je žao što se prije svega ovog (misli se na događaje prije

7) O tome više: Vladimir Biti, *Doba svjedočenja. Tvorba identiteta u suvremenoj hrvatskoj prozi*, Zagreb: Matica hrvatska, 2005, posebice uvodni tekst, “Doba svjedočenja: Identitet i trauma”, str. 9–31.

Karadorđeva - op. Z. K.) nisam javio onako kako sam mislio da bih se trebao javiti, s objekcijama koje sam imao i koje sam im uostalom usmeno izlagao, Savki i drugima, više puta. Jer sada bih imao slobodne ruke da kažem što mislim i o svemu ovome,”⁸ gdje Krleža još jednom nedvojbeno potvrđuje svoju pripadnost staljinističkom/boljševičkom subjektu, klasičnom konformisti: s jedne strane, taj subjekt uopće ne krije svoju odanost režimu, a s druge pak strane “privatno” je spreman izraziti svoje duboko neslaganje s čitavim nizom odluka tog istoga režima, odnosno kritički komentirati “jugoslavensku realnost”. No pravo da se pripada zajednici “disidenata” imaju samo oni subjekti koji su spremni, u svim (ne)prilikama, javno (i glasno, dakako) ometati funkcioniranje vladajućeg diskursa!

A izvan svake je dvojbe da je bilo stvari koje se jednostavno nisu smjele prešutjeti, na koje je trebalo, pravovremeno, reagirati i jasno reći koje sve negativne konzekvencije slijede u vremenima kada politika postane masovna stvar i kada nekontrolirana masa svoje jedinstvo otkrije u “zastrašujućoj negativnoj solidarnosti” (Hannah Arendt) svih onih koji se, iz ovih ili onih razloga, osjećaju frustriranim, ili kada pomisli da je moguće ostvariti jedinstvo, koje će se temeljiti na krvi ili na zemlji,⁹ ili na nekim (pra)starim fikcijama o vlastitom podrijetlu. Ali, jednako tako, nisu postojali nikakvi “viši” razlozi, a da se o “hrvatskom proljeću” javno ne govori i kao o jednoj specifičnoj derivaciji antikolonijalnog pokreta. Iako ova konstatacija, možda, zvuči kao moje nepotrebno teorijsko pretjerivanje, uvjeren sam da je moguće pronaći mnoštvo sličnosti između “hrvatskog proljeća” i antikolonijalnih pokreta, od osjećaja podređenosti, odnosno neravnopravnosti unutar jugoslavenske federacije, pa sve do osjećaja eksploitanosti...

8) Josip Šentija, *S Krležom, poslije '71. : Zapisi iz leksikografskog rokovnika*, Zagreb: Školska knjiga, 2011, 43.

9) O (ponovnom) javljanju nacionalizma, koje se na ovim balkanskim prostorima artikuliralo kao prisiljavanje naroda “da daju prednost krvi a ne razboritom napretku i individualnim pravima”, vidjeti: Tom Nairn, “Demonizing Nationalism”, *London Review of Books*, 15 (1993), str. 3–6.

Nema nikakve dvojbe da je upravo kolektivni osjećaj podređenosti, i u političkoj, i u kulturnoj, i u ekonomskoj sferi, unutar jugoslavenske federacije, predstavljao jedan od odlučujućih momenata u procesu “buđenja” nacije. I ako taj proces iskažemo u terminima političke akcije, onda je to značilo borbu za nove kanale reprezentacije, pristup isključenim interesima u politički sustav i radikalnu reformu odlučivanja i pravila političke igre. No isto tako, svjestan sam da su mnoge reakcije “podređenih” prilikom toga “buđenja” predstavljale puko ponavljanje “epistemološkog nasilja” kolonijalizma/jugoslavenstva, kojeg su se “podređeni” tako žarko željeli osloboditi. I taj je prvi korak, iz mnogih objektivnih razloga, i mora biti tako nasilan, netolerantan prema “drugim”, jer nacionalizam, prema mišljenju Gayatry Spivak, i nije ništa ino nego obrnuta ili preokrenuta legitimnost kolonijalizma. Potpuno oslobođenje “podređeni” će ostvariti ako u jednoj fazi toga procesa budu ponavljali “nasilje” kolonijalizma: “Što je, dakle, zapravo to nasilje? To je, (...) intuicija koloniziranih masa da se njihovo oslobođenje mora izvesti, a može se izvesti samo silom.”¹⁰

Uostalom kao i neki drugi autori, raspad multietničkih komunističkih federacija prihvaćam kao nešto pozitivno, kao mogućnost oslobađanja zarobljenih razvojnih snaga, ali jednako tako svjestan sam da su ovi pozitivni procesi, na žalost, nužno praćeni i određenim “iskakanjima”, tj. tradicionalističkim nacionalizmom, ratovima za teritorije i težnjom nacionalnih vlada k etničkoj homogenizaciji i stabilizaciji novih država diskriminacijom manjina (Zaslavsky).

10) Frantz Fanon, *Prezreni na svijetu*, Zagreb: Stvarnost, 1973, str. 216. Nije mi poznato je li Krleža čitao knjige Frantza Fanona (“Prezreni na svijetu”, “Crna koža, bijele obrazine” ..., riječ je o ključnim tekstovima za razumijevanje postkolonijalnog identiteta i njegove politike), ali ako ih je, kojim sretnim slučajem, i čitao, i više je nego očito da ti tekstovi na njega nisu ostavili nekoga dubljeg traga. Naime, Krleža je, ipak, u nacionalizmu vidio, prije svega, političku, a ne kulturološku, odnosno epistemološku formaciju. No i pored toga stava, on se dosljedno borio protiv svake “hegemonijske historiografije”. Naposljetku, njegova “Enciklopedija” podjednako je i kulturni i politički pothvat!

No sama činjenica da su mu neki tekstovi bili nepoznati, ili ako su mu,

No u ovome tekstu nemam namjeru iznova tematizirati fenomen “hrvatske šutnje”,¹¹ već nas kudikamo više zanima dekonstrukcija Krležine objekcije “da više nije spreman slušati stalne priče o hrvatskim žrtvama”, jer njemu je bilo posvema jasno da svako “širenje politike žaljenja”, u konačnici, znači odustajanje od politike promjena. Te priče o žrtvama predstavljaju jedno od

možda, i bili poznati, ali im on nije pridavao neku veću važnost, samo po sebi ne mora biti tragična, već je tragično da je Krleža pristao da funkcionira sukladno partijskoj formuli: Mi partija-država, dopuštamo vama, intelektualcima da nesmetano djelujete unutar granica koje ćemo vam mi odrediti, a naši su uvjeti vrlo jednostavni:

- a) morate se držiti okvira koji vam je partija propisala,
- b) i nije dopušteno da dovodite u pitanje legitimitet režima.

Ako je vjerovati zapisima Josipa Šentije, onda je upravo nevjerojatno koliko je Krleža bio opterećen mogućnošću vojne intervencije izvana: “(...), jer se može dogoditi da ovdje preko noći umarširaju strane vojske, po odluci viših sila, i onda ćemo se frigati sa svim našim budalastim mentalitetima i etatiističkim težnjama” (Josip Šentija, *S Krležom, poslije '71. : Zapisi iz leksikografskog rokovnika*, Zagreb: Školska knjiga, 2011, str. 241). Riječ je o politici straha u kojoj se ono političko definira kao aktivnost koja osigurava unutarnji poredak političke jedinice/države kroz fikcijsku prijetnju neprijateljem. I normalno da jednoj takvoj opsesivnoj svijesti uopće nije bitno što se događa s tradicionalnim građanskim slobodama, koje se na ovim prostorima u to doba ionako previše ne prakticiraju!

11) O fenomenu “hrvatske šutnje” više vidjeti u: Zlatko Kramarić i Aneglina Banović-Markovska, *Politika. Kultura. Identitet (interkulturalni dijalog)*, Osijek: Odjel za kulturologiju Sveučilišta J. J. Strossmayera; Zagreb: Školska knjiga, 2013, posebice poglavlje “Konstrukcija identiteta u hrvatskoj i makedonskoj književnosti (na primjerima iz romana M. Jergovića i P. Avirovića)”, str. 215–247.

Krleža tu nelagodu “vlastite šutnje” u “vunenim vremenima” pokušava riješiti tako što u isto vrijeme želi biti i (umjereni) boljševik i tipični srednjoeuropski opozicijski intelektualac, pa će marno pisati dnevničke zapise, bilježiti sve aktualne događaje, neprestano opravdavati i kritizirati i sebe i druge, “politiku će pokušati opkoliti književnošću/riječima” (Gyorgy Konrad). Ali sve te aktivnosti nisu bile dostatne, jer Krleža nije imao građanske hrabrosti (poslije 1945. godine nepovratno ju je izgubio) da se odrekne svih priznanja i položaja, posvema je zaboravio da se za

“općih mjesta” hrvatske politike (ali, ne samo i hrvatske politike),¹² poslije sloma “hrvatskog proljeća” iznova su kolonizirale ondašnju hrvatsku javnost. Doduše, Krleža nije siguran postoji li uopće nešto što bi se i moglo podvesti pod pojam “hrvatske javnosti”, jer buka i bijes, malograđanski trač i kronična neuroza teško da mogu predstavljati istinsku javnost.¹³ Ta nepostojeća hrvatska javnost “(...) uopće ne shvaća o čemu se zapravo radi u ovim trajnim razmiricama i uzajamnim proždiranjima. Ona uvijek misli da su

neke stvari treba i osobno žrtvovati/izuzeti (ovdje se pod “izuzećem”, prije svega, misli da je Krleža propustio povijesnu mogućnost da se javno distancira od bilo kakvog sudjelovanja u svakodnevnim ritualima, kojima je državna vlast sebi pribavljala toliko potrebni legitimitet), u tom kontekstu, onda i nije nimalo neobično što njegovo kulturno-književno djelovanje nije dovelo do nekog dramatičnog povećanja slobode u hrvatskom/jugoslavenskom društvu.

12) Gotovo istovjetni narativ, samo desetak godina poslije, ponovit će i autori onog čuvenog pseudodisidentskog Memoranduma SANU. Naime, i taj dokument predstavlja svjedočanstvo takvog “mi-dajmo-više-no-što nam-se-vraća” fantazma!

13) Glede (ne)postjanja “javnosti” u Hrvatskoj mogli bismo se i djelomice složiti s Krležom, jer prema mišljenju J. Derridaa “javno mnijenje” je jedan moderan artefakt, rezultat europskih političkih diskursa, model njezine parlamentarne demokracije, sasvim nepojmljiv narodnim diktaturama i totalitarnim režmima koji su znali samo za doxu. Javno mnijenje “nije ni opća volja, ni nacija, ni ideologija... Ono ne govori u prvome licu, nije ni objekt, ni subjekt... ono se citira, dopušta mu se da govori, progovara iz trbuha...” Jacques Derrida, *Odložena demokracija*, u: Drugiot pravec, Skopje: Templum, 2001, str. 77.

Kao potencijalni elektorat, javno je mnijenje “sabor građana pozvanih da odluče donošenjem suda o temama koje su u nadležnosti legalnih predstavnika, ali također i o temama koje im izmiču, barem privremeno, u zoni koja se proširuje i ubrzano se diferencira postavljajući teška pitanja o aktualnom funkcioniranju liberalne demokracije, kao i o njezinim načelima...” Jacques Derrida, *Odložena demokracija*, u: Drugiot pravec, Skopje: Templum, 2001, str. 77.

A budući da tako što, u to vrijeme, u Hrvatskoj/Jugoslaviji jednostavno ne postoji, onda svaki govor o “javnom mnijenju” treba prihvatiti *cum grano salis!*

Srbi krivi za sve što Hrvatima ne ide i što im nije po volji. I misli da svi koji drukčije misle nisu dostojni hodati po ovoj zemlji i da ih treba srediti po kratkome postupku. (...) Hrvatska javnost – to je Gradska kavana, Gradski podrum, Jelačić-platz, Špica, Kavkaz. Majmuni koji luckasto skaču po katarkama hrvatske političke lađe, neumorno i bez prestanka dosađuju, a kada dožive brodolom, plaču nad sobom i nad svojom sudbinom, i svi su im krivi osim njih samih, i onda tu svoju sudbinu predstavljaju kao sudbinu Hrvatske i hrvatstva. To je ta naša hrvatska javnost. Ona trajno tetura, zanosi se, pada u trans čim joj posljednji politički analfabeti počnu pričati priče o Tomislavu i Krešimiru i Domagoju i njegovim strijelcima, o Pacta Conventi, o Sigetu i Zrinjskom. (...) predziđe kršćanstva i sve druge tlapnje od kojih se sastoji prosječna hrvatska nacionalna svijest. A kada dođe do zida, kada je pritisnu jače sile po zakonima odnosa snaga – o čemu ona dosljedno ne vodi računa – pada u očaj i nihilizam i plače bez konca i kraja. I ovaj plač (misli se na plač za političkim liderima i ostalim akterima “hrvatskog proljeća” – op. Z. K.) jedan je takav plač, u svakom slučaju kontraproduktivan. Sve je to na liniji romantičnog nacionalizma, a on je takav potpuno jalov i opasan. Opasan je za hrvatstvo i za Hrvatsku. A ja vam kažem da bi Hrvatima bilo zdravije i mudrije djelovati konkretno, pragmatično, misliti svoje, ali djelovati u okviru danih mogućnosti, koje treba znati, o kojima treba imati jasnu svijest, o tome što se može, a što se ne može. To bi bilo nerazmjerno mudrije, nego cmizdriti i tugovati nad izgubljenim bitkama. Ovo (misli se na političke događaje iz 1971. - op. Z. K.) je izgubljena bitka (...). Pitanje je da li se smjela izgubiti. Bio sam uvjeren, i sada sam uvjeren, da se moglo i moralo drugačije igrati. Zdravica¹⁴ u “Esplanadi” bila je carte blanche, to

14) Kao što se to i inače u životu događa svatko od prisutnih u toj čuvenoj “zdravici”, koju je u Esplanadi, u srpnju 1971. godine izrekao J. Broz, čuo je samo onaj dio govora, koji mu je odgovarao i koji je i želio čuti. A svi oni detalji iz tog govora, koji se nisu uklapali u njihovo viđenje trenutne političke situacije u državi, jednostavno su se prečuli. A taj, ne baš briljantni politički govor (moguće ga je vidjeti na društvenim mrežama), temeljio se na klasičnoj pitijevskoj strukturi: može se interpretirati i ovako i onako!

stalno ponavljam. Iz izgubljenih bitaka treba već jednom izvući logične zaključke. (...) Kod nas se trajno radi o pitanju mentaliteta. Fanatizam i glupost.”¹⁵

Nema sumnje da Krleža, na sebi svojstven način, kritički rekapitulira neka opća mjesta iz imaginarija nostalgičnoga hrvatstva/kroatocentrizma, odnosno demonstrira način na koji hrvatska politička i kulturna zajednica selekcionira svoju etničku prošlost, a upravo u toj selekciji određuje se i forma vlastitog identiteta. (Doduše, moramo reći da je i Krležin pristup tom imaginariju također krajnje selektivan, jer i on polazi od uvjerenja da je svaki nacionalizam *per definitionem* antidemokratski, antiliberalan, fanatičan, pa će tako on iz “spremišta” hrvatske prošlosti svjesno izdvajati samo one epizode, koje njegovo negativno mišljenje o hrvatskom nacionalizmu dodatno potvrđuju). Naravno da narativ o “tisućgodišnjem hrvatskom kraljevstvu” predstavlja opsesivnu temu ovoga imaginarija,¹⁶ a ujedno je i spremište svih onih “sjećanja” na “slavnu povijest”, iz kojeg onda politička i kulturna zajednica svjesno selekcionira upravo “te”, a ne neke druge povijesne epizode, koje onda tim činom odabira postaju nezaobilaznim momentima u nacionalnoj kulturi pamćenja. I upravo u tom odnosu spram prošlosti, njenim raspolaganjem “politička zajednica (...) određuje formu njenog identiteta”.¹⁷ To će

A zašto jedna od tih mogućih interpretacija ne bi otvorila i mogućnost da je u pozadini tih političkih “čistki” bila tek obična ljubomora starog i umornog Broza, koji jednostavno nije mogao podnijeti spoznaju da njegov biološki sat polako, ali sigurno otkucava i da je u odnosu na mladost i energiju jedne Savke Dabčević-Kučar, Latinke Perović, Mike Tripala..., on taj koji sigurno gubi. I možda se, upravo, iz tih krajnje banalnih razloga, radije priklonio staroj gardi Kardelju, Bakariću, Peri Stamboliću, svojim vjernim generalima, koji njegov autoritet i samoljublje, ni na koji način, nisu barem javno dovodili u pitanje.

15) Josip Šentija, *S Krležom, poslije '71.: Zapisi iz leksikografskog rokovnika*, Zagreb: Školska knjiga, 2011, str. 45–47.

16) O tome više: Dubravka Oraić-Tolić, *Muška moderna i ženska postmoderna: rođenje virtualne kulture*, Zagreb: Ljevak, 2005.

17) Zoran Đinđić, *Jugoslavija kao nedovršena država*, Novi Sad: Književna zajednica Novog Sada, 1988, str. 77.

reći da su društveni i politički identitet u znatnoj mjeri određeni i onim što se pamti i predaje, jer naše kolektivno sjećanje nije naše trajno i nepromjenjivo vlasništvo, već je ono dio promjenjivih procesa.¹⁸ Identiteti su uvjetovani kolektivnim pamćenjem. A pod “kolektivnim pamćenjem” predmnijevamo proces kulturnog i političkog posredovanja koji se odvija u određenom vremenskom kontinuitetu. U tom smislu, prošlost nije moguće ignorirati, ona nas uvelike određuje, mi smo s njome u neprestanom dijalogu, pa prema tome, i sam proces “kolektivnog pamćenja” uvelike je kombinacija sjećanja, zaborava, historizacije. I upravo ta “selekcija” što jest, odnosno što nije važno za naš trenutni identitet ne događa se spontano i neovisno od naših interesa - selekcija je uvijek pitanje (ideološkog) izbora. Stoga je posvema u pravu Jan-Werner Müller kada smatra da su i pamćenje i identitet izloženi refleksiji, intelektualnom, ideološkom, političkom pregovaranju, i uvijek su ugroženi manipulacijama, represijom, redukcionizmom ili kolektivizacijom.

Doduše, ako bismo željeli biti ironični, onda bismo mogli postaviti pitanje: a u čemu je to bitna razlika između nacionalističkog mita o prošlosti kao prirodnom stanju u odnosu na komunistički mit o budućnosti kao harmoničnom i jedinom mogućem stanju? Naime, i jedan i drugi mit/ideologija dodjeljuju empirijski nepostojećim grupama titulu nosećih subjekata zajednice.¹⁹

18) Usp. Jan-Werner Müller, “Introduction: the Power of Memory, the Memory of Power and the Power Over Memory”, *Memory and Power in the Post-War Europe: Studies in the Presence of the Past* (ur. Jan-Werner Müller), Cambridge: Cambridge University Press, 2002, str. 1–38.

19) O tome više: Milan Subotić, *Na drugi pogled, Prilog studijama nacionalizma*, Beograd: Institut za filozofiju i društvena pitanja: Filip Višnjić, 2007, posebice esej, “Lice Janusa: komunizam i nacionalizam”, str. 137–183. Naime, i komunisti i nacionalisti inzistirali su na pretvaranju javne sfere u privatnu, sustavno su odbijali podijeliti s drugima prava i privilegije koje su zahtijevali za sebe. I ovo je jedan od temeljnih razloga zbog kojih nacionalisti imaju problema s prakticiranjem političkog pluralizma.

O konceptualnoj sličnosti između komunizma i nacionalizma vrlo inspirativno pisao je i Nenad Dimitrijević, “Reči i smrt: nacionalistička konstrukcija stvarnosti”, *Reč*, 60.2 (2002), str. 137–159.

I taj kroatocentrični imaginarij u trajnom je prijeporu s imaginarijem utopijskog jugoslavenstva. I nema nikakve sumnje da bismo i u tom imaginariju mogli, bez nekih većih napora, pronaći čitav niz sličnih “fantazmi i gluposti”, kao što ih Krleža pronalazi u imaginariju nostalgичnog hrvatstva. Ali, ono što temu konstituiranja “hrvatskoga identiteta” čini toliko intrigantnom je činjenica da je i jugoslavenska ideja izvorno “hrvatski kulturni konstrukt, varijanta minislavizma. U doba kada su velike europske nacije završavale svoje konstituiranje i kada počinje ono što Hobsbawm naziva “izmišljanje tradicije”, jugoslavenska je ideja bila hrvatska politička strategija za rješenje vlastitih nacionalnih problema u Austro-Ugarskoj Monarhiji. Istodobno, bio je to oblik nesvjesnoga kulturnog imperijalizma (a ovaj oblik nesvjesnog kulturnog imperijalizma određene će politike, posebice poslije 1918. godine, pretvoriti u oblik svjesnog političkog imperijalizma – misli se, prije svega, na unitarističku koncepciju jugoslavenstva – koja će, uz određene mutacije i varijacije, predstavljati jednu od najvažnijih političkih doktrina/strategija na ovim prostorima, sve do današnjih dana²⁰ – op. Z. K.) u odnosu na tamna južnoslavenska

I ako želim biti iskren, onda moram reći da ni uz najbolju volju ne uspijevam pronaći ni jednu bitniju razliku u načinu kako I. Aralica argumentira svoje (nacionalističke) stavove u odnosu na način kako, pak, jedan M. Jergović argumentira svoju “lijevu” (komunističku) ideju!

20) Da ideje jugoslavenskog unitarizma nisu stvar neke daleke prošlosti, potvrđuje nam i već površni uvid u političke programe većine političkih stranaka u današnjoj demokratskoj Srbiji.

No ja bih želio ukazati i na jedan drugi fenomen, fenomen “derealizacije”, koji je u Hrvatskoj, u većoj ili manjoj mjeri, prisutan u njenoj političkoj povijesti, gdje se “sav stvarni sadržaj kompleksa zvanog hrvatsko jugoslavenstvo, čitava jedna faza kolektivne povijesti i to ona za kolektivni identitet najodlučnija, zajedno s konkretnim iskustvom koje su generacije stjecale mukotrpnim suočavanjem s realnim povijesnim okolnostima, sve to pretvoreno je u običnu fantazmu, onezbiļjeno na razini pogrešne sanjarije. Bijeg u derealizaciju omogućio je masama najbezbolniju promjenu identiteta.” Boris Buden, *Barikade*, Zagreb: Arkzin, 1998, str. 89. Ove su konstatacije samo djelomično točne, ali prema našem mišljenju trebalo bi biti i politički i građanski korektan i reći da je ovoga momenta

područja zarobljena u Otomanskom Carstvu. Ta je ideologija stvorila drugi mitski prostor, s drugim likovima (središnji likovi ovog imaginarija nisu više hrvatski kraljevi, banovi, plemići - op . Z. K.), motivima i zapletima²¹ koji se bitno razlikuju od narativa u imaginariju nostalgичnoga hrvatstva. Umjesto narativa o mukotrpoj borbi za nacionalnu slobodu i opstojnost na granici na kojoj se neprestalno konfrontiraju intresi i Zapada i Istoka, narativi u imaginariju utopijskog jugoslavenstva, problematiziraju, prije svega, mogućnosti socijalno-revolucionarnog djelovanja. I u nekoj budućoj analizi nikako se ne bi smio zanemariti upravo ovaj aktivistički i kozmopolitski moment narativa, koji pripadaju imaginariju utopijskog jugoslavenstva!

Ovdje bi svakako trebalo spomenuti da i P. Ricoeur u svojim esejima o hermeneutici (*Essais d'hermeneutique*) raznolikost društvenih imaginativnih običaja svodi na distinkciju između dvaju polova: ideologije i utopije. Te “antagonističke i polupatološke društvenog imaginarnog” mogu se proučavati na pozadini zajedničkog kriterija “nepodudaranja s obzirom na povijesnu i društvenu stvarnost”. U našem slučaju, imaginarij/ideologija kroatocentričnog hrvatstva proizlazi iz nužne potrebe “neke grupe da sebi pruži sliku o samoj sebi, da se “predstavi”, u kazališnom smislu riječi, da se uključi, postavi na scenu”, gdje ideologija ima “funkciju integracije koja se najbolje pokazuje tijekom komemorativnih ceremonija zahvaljujući kojima zajednica na neki način ponovno aktualizira događaje koje smatra temeljima vlastita identiteta”. “Tada je funkcija ideologije da služi kao posredovatelj za kolektivno pamćenje, kako bi inauguralna vrijednost temeljnih događaja postala predmetom vjerovanja cijele grupe”. To znači da se ideološki fenomen uključuje u najelementarniju društvenu vezu, on je idealizirano tumačenje putem kojeg grupa predstavlja svoje

djelatna i jedna druga fantazma, koja nekritički inzistira na divinizaciji ama baš svih sadržaja kompleksa “hrvatskog jugoslavenstva”. Na žalost, tu jednako opasnu praksu nitko od relevantnih teoretičara hrvatskog društva ne dovodi u pitanje.

21) Dubravka Oraić-Tolić, *Muška moderna i ženska postmoderna: Rođenje virtualne kulture*, Zagreb: Ljevak, 2005, str. 295.

postojanje i time ojačava svoj identitet. A za razliku od ideologije, utopija nema namjeru braniti i konzervirati stvarnost. Dapače, ona je dovodi u pitanje. Utopija je, prema mišljenju K. Mannheima, “funkcija društvene subverzije”.²²

I novija hrvatska povijest nije ništa drugo nego povijest sukoba tih dviju nacionalnih ideologija i dviju imagologija iz 19. stoljeća i “sudbina moderne hrvatske nacije stalna je, nezavršena i nezavršiva diseminacijati h dviju ideja i njihovih simboličkih svjetova. Rascjep i kolebanja između dviju ideologija, kroatocentrizma i jugoslavizma, između dviju imagologija i stereotipija, spriječili su tvorbu stabilnog nacionalnog identiteta i pomaknuli stvaranje samostalne države na kraj 20. stoljeća.”²³ A kako stvari trenutno stoje, ni činjenica stvaranja samostalne hrvatske države nije bitnije promijenila antagonistički odnos između ovih dviju ideologija, koje su obilježile noviju hrvatsku političku i kulturnu povijest - ti antagonizmi uopće nisu prevladani, oni su samo u jednom kratkom trenutku, tamo početkom 90-ih godina prošloga stoljeća, kao posljedica rata, vojne agresije na Hrvatsku, bili “privremeno stabilizirani”. A da je riječ o iznuđenoj “privremenosti” svjedoči i činjenica da su se sukobljavanja između tih dviju nepomirljivih ideologija, i njihovih novih derivacija, još žešće nastavila i na početku novoga milenija: “to je (...) sukob između univerzalizma i partikularizma, između ‘globalista’ i ‘tribalista’, (...) između ‘ljevičara’ i ‘desničara’, između eurofila i euroskeptika. Tragičnost je hrvatske kulture (ali i politike - op. Z. K.) u njezinoj ideološkoj

22) O ovome više: Jean-Marc Moure, “Kulturna imagologija: pokušaj povijesne i kritičke sinteze”, *Zbornik, Kako vidimo strane zemlje: Uvod u imagologiju*, (priredili: Davor Dukić, Zrinka Blažević, i dr.), Zagreb: Srednja Europa, 2009, str. 151–169. Naime, već je K. Mannheim u svojoj knjizi *Utopija i ideologija* utopiju definirao kao “raskorak između imaginarnog i stvarnog koji predstavlja prijetnju stabilnosti i stalnosti tog stvarnog”. U tom smislu, njezina temeljna pozitivna značajka jest da “polje mogućeg drži otvorenim” i “da održava razmak između očekivanja i tradicije”.

23) Dubravka Oraić-Tolić, *Muška moderna i ženska postmoderna : Rođenje virtualne kulture*, Zagreb: Ljevak, 2005, str. 291.

i simboličnoj bipolarnosti (tako, s vremena na vrijeme, dopuštamo da nas zavodi ideja ‘Nacije’, ali već sljedeći trenutak skloni smo se, jednako nekritički, prepustiti sirenskom zovu onih utopijskih projekata, koji su logični proizvodi ideje ‘Klase’; i taj ples između tih dviju ideja, na ovim prostorima, traje preko 150 godina, gdje je jedino izvjesno da će na kraju plesa ‘plesачи’ biti duboko razočarani, prevareni, jer posljedice koje ostaju nakon nekritičkog prepuštanja čarima jednoga ili drugoga ‘plesa’ najčešće su tragične za sve aktere - op. Z. K.). Kao kultura maloga naroda Hrvatska ima perspektivu pod uvjetom da svoju tradicionalnu ideološku dualnost usmjeri prema dijalogu (točnije, kritičkom promišljanju pojedinih tradicija i grupnih identiteta - op. Z. K.), a ne prema polemici, da se izvuče iz binarne klopke prema složenijim modelima mišljenja i simbolične tvorbe identiteta”²⁴ koja nužno mora biti otvorenija, dinamičnija i fluidnija od prethodnih tvorbi. Naravno da je riječ samo o normativnom i simboličkom diskontinuitetu koji bi, s jedne strane, trebao delegitimirati prošlost, a s druge pak strane, trebao bi otkloniti svaku iluziju o nekom novom početku.

Ovu konstataciju moguće je i prihvatiti, jer već iz svakodnevnice je prakse vidljivo da je dijaloški način rješavanja problema kudikamo djelotvorniji od monološkog/imperativnog. Ali, čak ni sustavno prakticiranje dijaloškog načela rješavanja društvenih i inih problema ne može nam jamčiti da ćemo uspješno nadvladati “binarne klopke” i da ćemo, prakticirajući dijaloški princip automatski i usvojiti složenije modele mišljenja. Naša tradicionalna ideološka dualnost temeljila se na meta-pričama, a kako živimo u vremenima u kojima “meta-priče” više ne funkcioniraju, onda i mi, baš kao i J. F. Lyotard, moramo postaviti pitanje: “gdje može biti legitimnosti, poslije meta-priča? (...) U konsenzusu koji se postiže raspravom, kako to misli Habermas.”²⁵ No pravo je pitanje: koliko je hrvatsko društvo danas uopće spremno na konsenzus, odnosno da do rješenja svih svojih problema

24) Isto, str. 300.

25) Više o tome: Jean-Francois Lyotard, *The Postmodern Condition: A Report on Knowledge*, Manchester: Manchester University Press, 1984.

dolazi isključivo kulturom dijaloga? Koliko je spremno prihvatiti činjenicu da nitko od sudionika rasprave ne može imati monopol nad istinom, da naš(i) identitet(i) nije/nisu fiksiran(i) entitet(i), da niti jedan identitet nema *a priori* pozitivno ili objektivno značenje, već da svoju posebnost izvodi iz onoga što se predstavlja kao uvjet njegovog postojanja, a upravo ti uvjeti su promjenjivi. Nadalje, koliko smo spremni da “nacionalni” identitet supstituiramo “post-nacionalnim” identitetom (termin dugujemo J. Habermasu), koji svoj legitimitet više ne izvlači iz nacionalne historije, odnosno iz nekog zamišljenog nacionalnog identiteta, već taj “post-nacionalni” identitet svoj legitimitet temelji na Društvu. Tu naši problemi ne završavaju, jer relativno je lako staviti znak jednakosti između Nacije i Društva, ali mora nam biti jasno da formula Društvo-Nacija ima smisla jedino ako je “funkcija javnosti čije se političko tumačenje, u francuskoj tradiciji, naziva građansko, (...). Jedino ono, pod uslovom da se reaktivira, ispunjava jaz između Ustava i Nacije. Ako građansko ne odgovara potrebama post-nacionalnih vrednosti, ono je osuđeno da trpi, u sopstvenom okrilju, izbijanje reaktivnih nacionalnih identiteta i svoj sopstveni nacionalizam – koji tada i sam dobije jedan reaktivni obrat.”²⁶ To znači da su u pravu oni teoretičari društva koji tvrde da je koncept solidarnosti stran svakoj ideji zajednice i, da kao takav, predstavlja inherentan element društva. To zapravo znači da do stvaranja elementarnih pretpostavki identiteta zajednice može doći tek onda ako se u ustav države ugrade minimalna liberalna politička načela.²⁷

Jedan od mogućih odgovora na pitanje zašto u hrvatskom društvu to izvlačenje iz binarnih klopki ide tako sporo i teško, možda, leži i u posvemašnjem “siromaštvu” struktura političkih i kulturnih modela prethodnog, ne-građanskog društva u kojem je izrazito prisutna tendencija naglašenog zahtjeva za identitetom. Jugoslavensko, pa prema tome i hrvatsko društvo, u 80-im

26) Gérard Raulet, *Apologija građanskog : Pravda i tolerancija u sukobu*, Beograd: Beogradski krug, 2004, str. 74.

27) O tome više: Hauke Brunkhorst, *Solidarnost. Od građanskog prijateljstva do globalne pravne zajednice*, Beograd/Zagreb: Beogradski krug/Multimedijalni institut, 2004.

godinama prošloga stoljeća bilo je monolitno, a svako strukturno nestratificirano društvo predstavlja pogodan temelj za nastajanje monolitnih političkih sistema koji su određeni gotovo potpunom prevlašću jedne partije, koja onda prožima sve razine države i društva i ne pada joj na pamet dopustiti prakticiranje dijaloga. A jednako tako nemoguće je očekivati da će slabo diferencirano društvo imati snažno diferencirane interese, “pa političke stranke ne mogu postati njihovi predstavnici i u njihovo ime uticati na državu. Egalitarno društvo malih razlika i potreba svoju ravnotežu ne postiže političkom podelom kojom se kontroliše i ograničava država i vlast, nego svoj interes nalazi u jakoj državi i jakoj vlasti kao garantu društvene sigurnosti i statičnosti. Politička podela nije prirodan i spontan izraz društvene podele, pa ni političke stranke nisu predstavnici pojedinih delova društva i zastupnici njihovih interesa pred državom. Zbog toga, politička pluralizacija postkomunističkog sveta predstavlja zanimljiv istorijski eksperiment, jer ona ne proizlazi iz pluralizacije društva, kao što je nastala na Zapadu, nego ima obrnut smisao: ona se javlja kao mogući uslov razvoja društva i njegove diferencijacije.”²⁸ I u krivu su svi oni koji misle da je početkom 2000. godine došlo do demokratizacije hrvatskog društva zbog toga što je na parlamentarnim izborima pobijedila “lijeva”, a ne “desna” politička opcija. Do demokratizacije je tada došlo iz posvema drugih razloga, a najmanje zbog pobjede “lijeve” političke opcije! Prije svega, do demokratizacije je moralo doći, jer su, u međuvremenu, pod pritiskom međunarodne zajednice, etnički sukobi okončani, sukobljene strane bile su prisiljene potpisati i neke mirovne ugovore. I tek tada stvorene su realne pretpostavke da se procesi demokratizacije postkomunističkog multinacionalnog društva odvoje od “nacionalnog pitanja”. A da smo u pravu potvrđuju nam i recentna politička zbivanja u hrvatskom društvu,

28) “Ostaje otvoreno pitanje zašto demokratija ili pravna država nikada na ovim prostorima nije mogla, pa ni danas ne može, da dobije prednost nad zahtevom - prvo etnička država, pa onda može i demokratija, ili još gore - pred tumačenjima po kojima je to jedno te isto.” Olivera Milosavljević, “Jugoslavija kao zabluda”, *Srpska strana rata: Trauma i katarza u istorijskom pamćenju*, ur. Popov, Nebojša, Beograd: Republika, 1996, VI.

iako je “lijeva” politička opcija na parlamentarnim izborima 2011. godine dobila iznimno povjerenje građana, svjedoci smo da odvajanje procesa demokratizacije i neriješenih “nacionalnih pitanja” nije neproblematično, i dalje se svakodnevno otvaraju “Pandorine kutije” mnogih naših trajnih nesporazuma: od pitanja uporabe ćiriličnog pisma u određenim mjestima do obilježavanja određenih povijesnih datuma, osoba i mjesta iz naše bliže i dalje prošlosti... I svi ti “nesporazumi” koji u sebi sadrže i određenu etničko-ideološku konotaciju nužno nas vraćaju u “predpolitička vremena”, u kojima se baš ne inzistira na svakodnevnom prakticiranju demokratskih, građanskih vrijednosti.

I mi, gotovo svaki put, kada govorimo o “drugima” zaboravimo da smo i mi, također, “drugi” za “druge”! Stoga i nije nimalo neobično da su monološki diskursi u našoj književnosti kudikamo češći od dijaloških, jer je puno jednostavnije misliti unutar vlastite zajednice, nego pripadati zajednici čiji se smisao postojanja očituje, između ostaloga, i u tome što vodi brigu o drugima. No nije monološki diskurs dominantan samo u hrvatskoj književnosti/politici, on je, jednako tako, prevladavajući diskurs i u ostalim južnoslavenskim književnostima/politikama!

Tako će Krleža bez problema govoriti i o zabludama imaginarija nostalgičnoga hrvatstva, i zabludama koji sadrži imaginarij utopijskog jugoslavenstva, ali nije mu padalo na pamet progovoriti o limitiranosti i zabludama titoizma. Postavlja se pitanje kako je Krleža mogao prihvatiti “titoizam”/“režim istine” unutar kojeg su zbog ideološkog izjednačavanja nasilno delegitimirane sve razlike. Možemo djelomice respektirati i neke Krležine privatne relacije prema Josipu Brozu: “Jedan stup drži sve, a taj se stup zove J. B. Tito. Do ovoga čovjeka, mi boljega i uspješnijega nismo imali. Konzekventno ispovijedam već nekoliko decenija ovo uvjerenje, i zbog toga sam navukao na sebe antipatije sa svih strana. Taj je čovjek podjednako negacija rojalističkog unitarizma, po modelu korifeja dinarske ideologije narodnog jedinstva, i negacija našeg fatalnog Antemurale. Cijelog sam se života borio protiv političkih i duhovnih mistifikacija i zbog toga sam izložen prijeljama i s lijeva i s desna. Jer sam smatrao da su podjednako laž i prevara

idolatrija jugoslavenske države u znaku kosovskog mita i buncanja o kontinuitetu hrvatskoga državnog prava tipa (...),”²⁹ ali onda nam mora biti jasno da sentimentalni odnos spram titoizma znači svjesno odustajanje od građanskoga društva, od individualnih sloboda, od političkog pluralizma, demokracije, tržišne ekonomije, slobodnog očitovanja kulturnih razlika. I mnogi naši današnji problemi, pa i oni identitetske provenijencije, proizlaze upravo iz činjenice da ni u 80-im godinama prošloga stoljeća, prije pada berlinskoga zida nismo svakodnevno prakticirali upravo ove spomenute vrijednosti. A te vrijednosti nisu bile spomenute ni u onome famoznom Ustavu iz 1974. godine, koji je doduše konstituirao pravno-politički okvir disolucije bivše države, ali autorima toga dokumenta nije padalo na pamet da bi u taj dokument trebalo ugraditi i kategoriju “građanina-pojedinca”, koja je temeljna pretpostavka svakog političkog pluralizma i parlamentarizma. I u tom dokumentu nigdje se izrijeком ne spominje građansko društvo, onda je posvema jasno da (autoritarni) karakter prethodnog režima (riječ je o režimu koji je iza sebe ostavio političku pustinju tako što je razarao ustanove političkog i građanskog društva i vezivno tkivo javne političke kulture) bitno utječe na kvalitet i domašaje demokratskih promjena. Stoga i nije čudo da sve one političke promjene koje su se, na ovim prostorima, dogodile krajem 80-ih i početkom 90-ih nemaju karakter epohalnih, ni jedna kvalitetno nova ideja nije proizašla iz njih, jer su sve te promjene polazile od Fichteova i Hegelova stava da svaka država treba utjelovljivati nacionalnost/Volkgesist svojih stanovnika i da bi se država, prema tome, morala temeljiti na organskome jedinstvu, solidarnosti i homogenosti svoje konstitutivne nacije. I upravo ta činjenica uvjetovala je da se prve naznake političkog pluralizma svedu na već viđeni nacionalni pluralizam,³⁰ jer riječ je o političkoj/kulturnoj tradiciji u kojoj nije bio moguć endogeni nastanak određenih selekcija, prije svega,

29) Josip Šentija, *S Krležom, poslije '71. : Zapisi iz leksikografskog rokovnika*, Zagreb: Školska knjiga, 2011, str. 236–237.

30) O tome više: Vukašin Pavlović, *Civilno društvo i demokratija*, Beograd: JP Službeni glasnik & JP Zavod za udžbenike, 2009, posebice treći dio knjige “Socijalizam, rat i civilno društvo“, str. 127–169.

tematiziranje slobode u formi institucionalizacije individualnosti, subjektivnih prava, ustavnog fiksiranja ljudskih i inih prava. I upravo u tim nemogućnostima treba tražiti razloge zbog čega se na ovim prostorima nacionalna svijest tako sporo ili gotovo nikako ne transformira u političku i socijalnu svijest. Stoga i nije bilo ništa neobično da je naša tranzicija bila obilježena posvemašnjom “etniifikacijom politike” (Claus Offe), jer za tu vrstu politike nisu potrebne nikakve institucije. Isto tako, treba reći da otvaranje nacionalnih pitanja i etničkih sukoba nije nužno rezultat inherentnih odnosno psiholoških netrpeljivosti između etničkih identiteta, već da do svega toga dolazi i zbog nove distribucije svih vrsta prilika, i onih političkih ali i onih ekonomskih, koje logikom stvari postaju izgledne nakon raspada komunističkog sustava.

Neki teoretičari³¹ pluralističke revolucije iz 1989. godine interpretiraju kao period konstitucionalne politike, koja se razlikuje od obične ili normalne politike. Vrijeme konstitucionalne politike vrijeme je kada se uspostavlja novi društveni ugovor o političkom i društvenom životu, kada se odlučuje o dugotrajnom političkom okviru društvenoga poretka, to je vrijeme kada se ustavno definiraju temeljne političke institucije društva, kada se utvrđuju najvažnije procedure i stvara konsenzus o temeljnim pravilima političke igre i ponašanja. Naposljetku, ustav i nije ništa ino nego jedan široki društveni konsenzus o identitetu političke zajednice, i kao takav mora sadržavati osjećanje ljudi za njihova prava i njihove interese. On je izraz samosvijesti pripadnika jedne političke zajednice, koji mora odgovarati isključivo toj zajednici.

31) Ovdje se u prvome redu misli na teorijske tekstove R. Dahrendorfa, K. Offea, F. Fureta, T. G. Asha, ali jednako tako i na znakoviti tekst V. Havela, *Izgubljeni raj* (objavljen u *The New York Review of Books*), u kojem samo dvije godine nakon pada Berlinskog zida, možemo pročitati jednu prilično frustrirajuću ocjenu političkog i moralnog stanja u društvima istočne i srednje Europe: “Međunacionalna mržnja, nepovjerenje, rasizam, čak i znaci fašizma; podmukla demagogija, intrige i smišljeno laganje; politikanstvo, neobuzdana i bezobzirna borba za isključivo partikularne interese; glad za vlašću, nezrele ambicije, fanatizam svake moguće vrste; nove i besprimjerne varijante pljačkanja, uspon različitih mafija; opći nedostatak tolerancije, razumijevanja, ukusa, odmjerenosti i razuma”.

Umjesto zaključka

Krajnje bi bilo naivno govoriti o tome da je, u skorijoj budućnosti, izvjesna neka povijesna pomirdba između tih dviju (hrvatskih) ideologija, tih dvaju svjetova/oblika života Naime, iako je od stvaranja samostalne hrvatske države prošlo više od dvadeset godina još uvijek nije konstruiran jasan i jednoznačan patriotski govor, koji bi prevladao tu dihotomiju, tako što bi etablirao novi oblik identiteta, koji bi bio otvoren za Drugog i za unutrašnju heterogenost. Doduše, jedna dosljedna i korektna interpretacija tekstova F. Fanona, J. Derrida, H. Bhabhe, pokazala bi nam da je ta nemogućnost svojstvena za sve kolonijalne i polukolonijalne narode i etničke zajednice, koje se jako dugo moraju suočavati s fenomenom odgađanja i rasipanja smisla nacije, različitim križanjem ideja i slika, neprestanim izmjenama političkih opcija i imaginarnih svjetova³² - odnosno, onim što Derrida u svojim tekstovima određuje kao fenomen “diseminacije”.

32) Na ove dileme odgovore možemo potražiti u tekstovima postkolonijalnih teoretičara. Tako H. Bhabha nacionalizam interpretira kao dominantnu silu koja se diskurzivno ostvaruje kao “pedagogija”, zahvaljujući performativnoj snazi samih diskursa koji svaki narod pretvaraju u “performativni subjekt”, koji opet stvara “kontranaracije” nacije “prizivajući i brišući njihove totalizirajuće granice”. Homi K. Bhabha, *Smeštanje kulture*, Beograd: Beogradski krug, 2004, str. 299.

Ako je tome tako, onda se može zaključiti da diskurzivna priroda nacije mora završiti u “autodestrukciji”. I u svakome predstavljanju “omeđenih identiteta” moguće je vidjeti nacionalistički projekt, koji se naslanja na logiku i ideologiju dominacije. I takvi koncepti više ne prolaze, odnosno oni predstavljaju hegemonističko nasljeđe modernističke težnje za dominacijom.

“Umjesto razmišljanja o nacionalnim kulturama kao o nečemu hegemonom, trebalo bi da ih promišljamo kao diskurzivna sredstva pomoću kojih se razlike predstavljaju kao jedinstvo ili identitet. One su ispresijecane dubokim unutarnjim podjelama i razlikama, ali ujedinjenje jedino kroz očitovanje različitih oblika kulturne moći. U društvima postoje različite klase, politički interesi, etničke grupe, lokalni lideri, bogati i moćni, siromašni i nečujni, zemljoposjednici, kapitalisti, seljaci,

Naposljetku, danas je i više nego očito da su oni koji su ušli u političku igru početkom 90-ih godina prošloga stoljeća budući da nisu imali dovoljno jak alternativni kulturni i politički model na koji bi se oslonili, morali ponavljati unutrašnje ustrojstvo i ideološki identitet/model komunističke partije. Rezultati su bili posvema predvidljivi i logični: ovi, navodno, “novi” igrači, ni u čemu se, zapravo, nisu razlikovali od onih “starih”: ni u (političkoj) retorici, ni u ponašanju, niti su njihovi sustavi vrijednosti bili dramatično različiti... Nema nikakve dvojbe da nas ta činjenica “istosti” trajno fascinira. Naš politički život sveden je na relativno pravilnu izmjenu, zapravo, istovjetnih ideoloških matrica. Stoga se mora postaviti logično pitanje: kako je moguće prevladati tu krajnje frustrirajuću situaciju? Mogući izlaz vidim u svakodnevnom prakticiranju teorije hibridnosti koja se bitno razlikuje od stare identitetske politike dominiranih. “Strategija ponovnog prihvatanja kulturnog nasleđa dominiranih grupa kao u suštini superiornog u odnosu na nasleđe dominantnih, bila je i još je popularna među nacionalističkim pokretima. (...) Baba (...) tvrdi da takav pristup samo reprodukuje onaj isti princip opresije koji upražnjavaju dominantni. Umesto pravljenja inverzije termina dihotomije, mi treba da (...) prelazimo, čak i da pomeramo, same granice. (...) Granična kultura hibridnosti je moćan i kreativan “treći prostor” posredstvom kojeg “novo stupa u svet”, podrivajući autoritet dominantnog diskursa.”³³ No hoće li se time riješiti svi problemi naše “usporene tranzicije” nije sigurno, ali stvoriti takve pretpostavke u društvu u kojem je moguće čuti sve glasove kudikamo je bolje rješenje od onih koji se iscrpljuju u nostalgiji za čistim, izvornim, nekontaminiranim identiteom. I, doista, moguće je u ovome otklonu od “narcističkih mitova”, filozofije identiteta koja se temelji na ideji “krvi i tla” vidjeti i prve znakove politike otpora i oslobođenja!

žene, muškarci, mladi, stari. Ne postoji način da se različita iskustva na bilo koji način prepoznaju kao jedinstvena i na isti način pozicionirana u odnosu na kolonijalnu hegemoniju i ono što je iz nje proisteklo.” Stuart Hall, *Critical Dialogues in Cultural Studies*, London: Routledge, 1996, str. 54.

33) Sakamoto, Rumi, *Japan, hibridnost i stvaranje kolonijalističkog diskursa*, Beograd: JP Službeni list SRJ, 2002, str. 382.

Literatura:

- Bhabha, Homi K., *Smeštanje kulture*, Beograd: Beogradski krug, 2004.
- Brunkhorst, Hauke, *Solidarnost. Od građanskog prijateljstva do globalne pravne zajednice*, Beograd/Zagreb: Beogradski krug/Multimedijalni institut, 2004.
- Buden, Boris, *Barikade*, Zagreb: Arkzin, 1998.
- Dabčević-Kučar, Savka, *Hrvatski snovi i stvarnost *71/I.*, Zagreb: Interpublik, 1997.
- Derrida, Jacques, *Odložena demokratija*, u: Drugiot pravec, Skopje: Templum, 2001.
- Đinđić, Zoran, *Jugoslavija kao nedovršena država*, Novi Sad: Književna zajednica Novog Sada, 1988.
- Fanon, Frantz, *Prezreni na svijetu*, Zagreb: Stvarnost, 1973.
- Hall, Stuart, *Critical Dialogues in Cultural Studies*, London: Routledge, 1996.
- Kramarić, Zlatko, "Nacija. Povijest. Identitet", *Zbornik na trudovi vo čest na akademik Milan Đurčinov*, Skopje: MANU, 2008-2009., str. 161-187.
- LaCapra, Dominick, *History in Transit: Experience, Identity, Critical Theory*, New York: Cornell University Press, 2004.
- Milosavljević, Olivera, "Jugoslavija kao zabluda", *Srpska strana rata: Trauma i katarza u istorijskom pamćenju*, ur. Popov, Nebojša, Beograd: Republika, 1996.
- Oraić-Tolić, Dubravka, *Muška moderna i ženska postmoderna : Rođenje virtualne kulture*, Zagreb: Ljevak, 2005.
- Pavlović, Vukašin, *Civilno društvo i demokratija*, Beograd: JP Službeni glasnik & JP Zavod za udžbenike, 2009.
- Raulet, Gérard, *Apologija građanskog : Pravda i tolerancija u sukobu*, Beograd: Beogradski krug, 2004.
- Sakamoto, Rumi, *Japan, hibridnost i stvaranje kolonijalističkog diskursa*, Beograd: JP Službeni list SRJ, 2002.
- Šentija, Josip, *S Krležom, poslije '71. : Zapisi iz leksikografskog rokovnika*, Zagreb: Školska knjiga, 2011.
- Šibl, Ivan, *Sjećanja III*, Zagreb: Globus, 1986.

**IDENTITY AND TRAUMA (POLITICAL-CULTURAL
IMPACT OF YEAR 1971 ON THE FORMATION OF
CROATIAN IDENTITY)**

Summary

The paper discussing TRAUMA vs. IDENTITY, shows how the formation of political and cultural identity in this part of the world, how trauma is an essential part of Croatian people and their identity through the history. The traumatic experiences are caused by the different political situations, for e.g. the fall of hegemonic government which ruled the country. This traumatic event stimulated a certain spiritual change, which was partly irony and pathetic, but with the strong belief in powerful ideas and culture. Croats experienced the same drama after some other political changes and failed hopes like in these dramatic years: 1848, 1918, 1941, 1945, 1971 and 1990. Most of these disappointments Croats experienced quietly, accepting the role of a “victim“.

Key words: identity, trauma, nation, intellectuals.

Проф. д-р Александар Прокопиев

Институт за македонска литература

Универзитет “Св. Кирил и Методиј” - Скопје

БЕЛОТО ЈАГНЕ И СИВИОТ СОКОЛ

Апстракт: Книгата на Ребека Вест “Белото јагне и сивиот сокол”, иако ги “трансформира” податоците од туѓиот, егзотичен простор во форма на патувачки дневник на еден писател од Западот (и тоа претставник на сè уште голема колонијална сила), е, од една страна, емотивно наклонета, а при тоа обликувана како литераризиран патепис. Иако жител на една политички супериорна држава, Ребека Вест го “преведува” своето искуство од тогашната јужнословенска стварност, и низ еден нејзин личен мисионерски копнеж - потрагата по пра-христијанството.

Во споредба со Ребека Вест, Марија Тодорова, пак, што е очекувано, е “бранител”, израснат и школуван на Балканот, иако нејзиното дошколување на Западот (сега таа е професор по балкански и југоисточни студии на американските универзитети) доаѓа и како очекувано продолжување на извесни привилегии што таа како млад човек ги имаше во својата “бивша” држава - имено, татко ѝ инаку историчар по струка, беше бугарски амбасадор во Грција и претседател на првиот бугарски повеќепартиски парламент како кандидат на Бугарската Комунистичка Партија.

Оттаму, и покрај очигледните разлики кај двете авторки, а токму и поради нив, едно за нас нималку периферно прашање, што впрочем беше и повод за овој текст: како тие во своите книги ја третираат Македонија?

Клучни зборови: Балкан, Јадран, Охрид, Македонија, дневник, патепис

Мојот, богато илустриран со автентични фотографии, примерок на *Black Lamb and Grey Falcon* (Белојто

јаѓне и сивиот сокол) од Ребека Вест ми го подари Дени Коул, газдарицата на Clock House во селцето Колзил во близината на Оксфорд, каде што престојувал десетина дена. Clock House е всушност бивша пивара и перална на замок што изгорел во пожар. Бев сместен на горниот кат на куќата, во не баш уредна соба-библиотека со расфрлани или напирани книги по правливите полици. Преостанатите празни места меѓу полиците беа исто така натрупани со цртежи и фотографии од сликарот Алберт, починатиот сопруг на Дени, кој до советската интервенција во Унгарија бил комунист, а потоа минал во зелените. Симболиката на подарокот ја гледам во две поврзаности со “Црното јагне и сивиот сокол” - фабијанството на Вест и големата љубов што Алберт и Дени ја негувале кон повосената Југославија, особено кон Јадранот и Охрид.

Изданието е од 1941’, значи во периодот кога Британија е веќе подолго време во војна (од 3.09.1939) против хитлеровска Германија, а штотуку пред склучување пакт со С.С.С.Р. (на 12.07.1941). Но издавањето на ваква, за она воено време, луксузна книга (тврди корици, бројни, одлично репродуцирани фотографии) е сигурно поттикната од фашистичкиот напад и окупацијата на Југославија, како своевидна солидарност и поддршка на малата сојузничка држава. Иако напишана неколку години порано, книгата на Вест силно ја поткрепува симпатијата кон луѓето и земјата на “далечниот” Балкан.

Споредбата со *Замислувајќи го Балканот* (*Imagining the Balkans*) на Марија Тодорова се наметна спонтано, зашто таа книга, веќе глорифицирана во универзитетските кругови, беше една од неколкуте што ги понесов со себе од Македонија, па испадна дека во библиотеката на колзилската Саат-кула ги читав речиси напоредно (во друштво со уште едно возбудливо четиво што го најдов во метежот од правливи книги: преписката меѓу Хаксли и Лоренс). *Замислувајќи го Балканот* е издадена 1997’, меѓу неа и

книгата на Вест стои целата втора половина на 20-иот век, со сето сложено и заплеткано балканско искуство што се наталожува во тој период. На самиот почеток на оваа споредба треба сепак да се нагласат некои суштински разлики. Најочигледна е дека книгата на Вест е посветена на просторот на тогашната Југославија, значи изоставени се некои неизоставни чинители на балканскиот лонец - Романија, Албанија, Грција и Бугарија. Од друга страна, и покрај очевидната симпатија и сочувствување, патеписите на Англичанката се проникнати со доживувањата на егзотичното, или барем некогашното, што е карактеристика, во дотичниот пример во благ и позитивен контекст, за западниот стереотип за балканското и за неговата различност од европското. “Замислувајќи го Балканот”, пак, има многу поопфатна, научничка амбиција, како на историски, така и на политички и на културолошки план (иако студијата на Тодорова не стигна да ја опфати последната епизода на југословенскиот колапс, војната на Косово и етничкиот конфликт во Македонија): аналитички да се протолкува стереотипот на Балканот како “европски кмет, антицивизација, алтер-его на Европа, нејзина темна страна”. Она пак што особено ја будеше мојата читателска љубопитност кон овие две различни книги е како во нив е прикажана Македонија - воочи Втората светска војна, кај Вест, и денес, кај Тодорова. Во секој случај, книгите на овие авторки, иако жанровски разнородни, се едни од најдоминантните за сликата на овој регион, читани и цитирани, секоја во своето време, од разнородни аспекти, но секогаш со пиетет кон нивната важност.

Треба посебно да се истакнат жанровските разлики меѓу делата, како и оние меѓу авторските особености. Вест е напредна Англичанка, членка на “фабиевците”, ерудит и авантуристка (доволно е да се каже дека нејзиното име е псевдоним, преземан од ликот на безобзирната Ребека Вест во Ибзеновиот “Росмерхолм”), интригирана како “човек од страна” со преплетот на “јагнето и соколот” во

јужнословенското битие. Нејзината книга е напишана во форма на патепис, непосредно сведоштво за судбинските и културолошки ситуации што ѝ се случувале за време на престојот во јужнословенските простори. Тодорова е Бугарка, значи “човек од внатре”, која својата балканска анализа ја доработува надвор, во западната академска средина. Во согласност со најновите академски истражувања на културните меѓупростори, Тодорова создава узорно, аргументирано дело за повистинска слика на Балканот и Балканците. Пошироко, и двете дела (големи и по обем: книгата на Тодорова има околу 300 страници, а на Вест, заедно со илустрациите, неверојатни, повеќе од илјада!) можат да припаѓаат на имаголошката литература и се податливи за компарирање: како низ окото и мислата на овие две надарени жени се соочуваме со сликите на регионот и Македонија некогаш и сега, колку тие се разликуваат, а колку останале слични?

Што се однесува до авторските особености, веќе на прв поглед се забележува дека “туѓото” око на Вест човечки поприсно се врзува за приватните истории на жителите. Нормално, зашто таа настапува и како писател и нејзината книга може да се прими како збирка на патеписни приказни, литераризирани репортажни записи за средбите “во живо”. Тодорова, која умешно ги користи и патеписните извори, често критикувајќи ја стереотипноста на поранешните патеписци во однос на Балканот, е пред сè обработувач и анализатор на сложените и многустрани значења на балканската тема. Нејзината студија се користи со импресивна библиографија; авторката нахранета со претходно богато научно и стручно искуство, го активира својот талент во служба на еден силен напор да се истражи онтологијата на Балканот. Малечка дигресија:... би било интересно да се каже дека од словенските балкански јазици, единствено бугарскиот ја користи именката “Балкани” во множина, а еднината ја остава за планината во Бугарија - Балкан(ите), според која што це-

лиот регион го добил името. Европјаните Балканот исто така го именуваат во множина: франц. - les Balcanes, шпан. - Los Balcanes, италијан. - gli Balcani, англ. - Balcans. Дали ова множинско именување од “западните” резултира поради стереотипот за балканските мешаници, несогласности и судири? Наспроти Европа, каде врколачките и демонски приказни се дел од правителскиот архетип, западното гледиште за Балканите како складиште на атавистички комплекси и грубости се одолжува непречено до ден денес, и веројатно, по потреба, и понатаму. Овој, за Балканците, особено за оние парадоксално етикетирани како “западни”, трауматичен имиџ, барем што се однесува до уметноста, се потхранува и одвнатре: колку ли балкански романи, театарски дела, филмови, дури и инсталации се инспирирани токму од нашата племенска бруталност? Таа слика за расцепканоста, нецеловитоста на Балканите ете, се одразува и во именувањето, иако напорот на Тодорова е токму спротивниот - потврдувајќи го плуралниот идентитет на Балканот, да ја покаже и неговата посебност и неговата органска споеност со европската култура и историја...

Книгата на Ребека Вест “Белото јагне и сивиот сокол”, пак, иако ги “трансформира” податоците од туѓиот, егзотичен простор во форма на патувачки дневник на еден писател од Западот (и тоа представник на сè уште голема колонијална сила), е, од една страна, емотивно наклонета, а при тоа обликувана како литераризиран патепис. Иако жител на една политички супериорна држава, Ребека Вест го “преведува” своето искуство од тогашната јужнословенска стварност, и низ еден нејзин личен мисионерски копнеж - потрагата по пра-христијанството. Оваа невообичаено убава и страствена жена, која пленела со својата жешка појава и дрска умност, го засакала балканскиот простор и поради дамнешните легенди и сказанија што ги хранеле уште романтичарските походи на Бајрон и Ламартин.

Во споредба со Вест, Годорова, пак, што е очекувано, е “бранител”, израснат и школуван на Балканот, иако нејзиното дошколување на Западот (сега таа е професор по балкански и југоисточни студии на американските универзитети) доаѓа и како очекувано продолжување на извесни привилегии што таа како млад човек ги имаше во својата “бивша” држава - имено, татко ѝ инаку историчар по струка, беше бугарски амбасадор во Грција и претседател на првиот бугарски повеќепартиски парламент како кандидат на БКП. Иако како и повеќето источни интелектуалци прифатени на Запад, таа ќе ја истакнува својата диверзантско, “анти-татковско” расположение кон тогашниот режим (Виктор Ерофеев напиша цела една, извонредна, книга на таа тема), несомнено е дека таа имала извесна помош (а зошто пак да не!) од политичката моќ на својот татко во градењето на сопствената кариера.

Оттаму, и покрај очигледните разлики кај двете авторки, а токму и поради нив, едно за нас нималку периферно прашање, што впрочем беше и повод за овој текст: како тие во своите книги ја третираат Македонија? Подвлековме веќе неколку пати дека се тоа жанровски различни дела: “Црното јагне и сивиот сокол” е интимен дневник за едно бавно патување, со попатни престои, од север кон југ, низ тогашната Југославија меѓу двете светски војни. Патување кон непознатото. “Сé она што го знаев за јужните Словени - беше насилството”, ќе запише Ребека Вест 1934-та, пред да појде на својата јужна “турнеја”. И таму, на лице место, таа го запознава светот што пред тоа не го знаеше. Според возниот ред, Македонија (географијата е тука непоткуплива) е на крајот, како претпоследна етапа, пред Косово (во книгата насловено како “Стара Србија”). Вест пристига со ноќен воз во Скопје, на старата железничка станица, соочувајќи се со “ориентализираната” атмосфера на нашиот град. Следуваат две сто страници посветени на Македонија (од 631 до 833 стр.), со постојана возбуда на авторката од

пределите, луѓето, а пред сè од обичаите, од ритуалните “тајни” на оваа почва. Две сто страници што чекаат да бидат преведени на македонски.

Во исцрпната библиографија на крајот на “Замислувајќи го Балканот” (каде, нормално, е наведена и книгата на Вест), се забележани само четири македонски извори од три автори: *Британската библиографија за Македонија* од Христо Антонов-Пољански, *Библиографија на пајейиси за Балканскиот полуостров во време на турското владеење и Балканот во делата на српанскиите пајейиси во времето на турското владеење: јаничари, хареми, робови* од Александар Матковски и *Исламизација во Македонија во 15-иот и 16-иот век* од Методија Соколов. Забележливо (по)малку во однос на користените извори од авторите од другите балкански држави. Одредницата “Македонија” најопширно се спомнува во проблематичниот контекст на македонското прашање по Берлинскиот договор (стр.172-3), преку цитатите од англиските патеписци Хари де Вит, Гоф и Фосет за “незрелиот, непросветен интелект на македонскиот селанец...репресијата и комплетниот недостаток на образование ја создадоа лукавоста и природната склоност кон дивјаштво”.

Тодорова во својата книга ја спомнува Вест патемно два пати и уште еднаш цитирајќи го нејзиниот ироничен став за стереотипите за Балканот кај британските патеписци од 19-иот век. Го пренесувам цитатот: *Англискиот пајаник во деведнаесеттиот век главно имаше неволно мислење за поданициите на Османлиското царство во христијанска вера, бидејќи беа валкани, нејисмени и ненасијни (како за сиромашни луѓе, за големо чудо, ише често и се поа) и подлизурковци и невосијани (како за ислашени луѓе, за големо чудо, ише често и се поа). Тој ги осудува онака како што ги осудува жителите на новиот индустриски пекол во Ланкишир и Јоркишир, кои*

*баи сакаат да смрдаат, да ѝијат цин без мера и да бидат
 зроби и нејрисјојни. Иако му е мило што ише негови
 несреќни сонародници се предмет на мисионерска рабо-
 та на филантропите од вишите и средните слоеви, што
 во исти моменти е и среќен што овие христијани- Словени
 се под старателство на Турците, кои се толку префи-
 нешти, толку култивирани, широкогради, достоинствени,
 гостолубиви и изразити човечни”.*

Како дел од напредните “фабиевци”, Ребека Вест го застапуваше активното општествено дејствување во корист на “обесправените”, за обезбедување на т.н. “национален минимум” на животен стандард. “Фабиевците” (Fabian Society), формирани 1884-та, каде Вест членуваше заедно со писателите Џорџ Бернард Шо и Херберт Џорџ Велс (со кого Вест имаше долга љубовна врска), политиколозите Грејем Волас и Харолд Ласки и други, беше интелектуална, социјалистички определена група, која, според Марвин Пери, “...имаше намера да дејствува како образовно тело како би се подигнала свеста за недостатоците на капиталистичкото општество и би го направило социјализмот попривлечен за Англичаните”. Одбивајќи го насилниот пат на револуцијата, фабиевците постојано агитирале за намалување на работното време, обезбедено социјално и пензиско осигурување, женска рамноправност, можност за образование на сиромашните, за логични аргументи во политичките кампањи наспроти манипулирањето со емоциите на гласачите. Фабиевците подоцна влијаеле врз идеологијата на Лабуристичката партија на Британија. Тој напреден политички бекраунд е видлив и кај Вест-патописецот која со сета своја опсесија од архаичноста и ритуалноста на овој простор, е најзаинтересирана за индивидуалните судбини на луѓето кои тука живеат и опстојуваат, страдаат и се радуваат.

Во тој предолг период на чекање, во своевиден гето, да се стане дел од интегрирана Европа, на Македонија сè

уште не ѝ е дозволено да го користи сопственото име, не ѝ го признаваат сопствениот јазик и сопствената црква. Сè уште ѝ се наметнува стравот од неуспех. Нејзиниот културен идентитет, толку пати покажуван и докажуван преку литературата, театарот, музиката, филмот, сè уште не може да го поткрепи нејзиното рамноправно постоење во заедницата на европските држави. Сè уште, како жители на оваа држава, сме “нешпенгеноиди”, соочени со понижувачкиот визен режим. Сè уште за Европа сме од една страна неразбрани домородци, од друга туѓи, нееднакви, опасни (!).

За македонскиот читател, книгите на Ребека Вест и Марија Тодорова, едната напишана во периодот на “кралството на Србите, Хрватите и Словенците”, другата денес, кога македонската самобитност сè уште се оспорува, можат да бидат, покрај неоспорното задоволство во текстот, отрезнувачко четиво. Патувачкиот дневник пред осеумдесетина години на една паметна, но занесена Британка, и покрај сета тогашна политичка, а и интимна “старомодност”, е напишан со поголема свест за посебноста на македонскиот идентитет отколку современата научна студија на Тодорова, која покажува дека понекогаш мисловниот талент и модерната научна апаратура можат да останат со врзани очи.

THE WHITE LAMB AND THE GREY HAWK

Abstract: The book of Rebecca Vest “The White Lamb and the Grey Hawk” although “transforming” the data of the foreign exotic space in a form of the traveller log of a writer from the West (representative of the contemporary great colonial power) is actually a book that is from one side emotionally affected and on the other side it is shaped as a literalized travelogue. Although she is a citizen of a politically superior state Rebecca Vest “translates” her experience from the South-Slavs reality from that time as well as the search for the Pre-Christianity through her personal missionary yearning.

As expected comparing to Rebecca Vest Maria Todorova on the other side is a “defender” grown and educated on the Balkan, although the encircling of her education on the West (nowadays she is a professor of Balkan and South-East studies of the American Universities) comes as an expected prolongation of a certain privileges that a young person can possess from her “former” state, namely her father -historian by vocation was a Bulgarian ambassador in Greece and a President of the first Bulgarian plural parliament as a candidate of the Bulgarian Communist Party. Therefore beside obvious differences of the both authors and exactly because of them one for us none less peripheral question, which actually was a motive for this text was: How they treat Macedonia in their books?

Key words: Balkan, Adriatic, Ohrid, Macedonia, log, travelogue

Проф. др Стана Смиљковић
Универзитет у Нишу
Учитељски факултет у Врању

ВАСПИТНА И ВРЕМЕНСКА ДИМЕНЗИЈА ПЕСАМА ЗА ДЕЦУ ГРИГОРА ПРЛИЧЕВА

Резиме: У овом раду говори се о песмама за децу Григора Прличева. Има их дванаест и у њима преовлађује дидактичка димензија. Писане по угледу на народну лирску песму јужнословенских народа, представљају значајан песнички документ о времену и појавама.

Кључне речи: Песме за децу, дидактичност, народни стих.

*Срећа и успех су
за мене*

*кад отмам неку
тајну од Бога.*

Поетско и прозно стваралаштво писца Григора Прличева одредило је његов однос према књижевности и времену у коме је живео и радио. Велики борац за људска права, за буђење свести и рађање идеја за бољи и другачији свет – одликује овог песника надахнутог идејама европског романтизма. Поемом Сердар, написаном новогрчким језиком, упоредио је себе са врхунским јужнословенским књижевницима, какви су П. П. Његош и Иван Мажуранић.

Снага емоција преплитана искреним родољубљем, садржана је у његовим песмама, научним радовима о језику

и Аутобиографији. Написана пред крај живота дијалошком формом, Аутобиографија открива клице које ће своје семе пројавити кроз дванаест песама за децу створених различитим стихованим формама и тематике из дечјег света маште, постојања и тегоба реалног живота. Захваљујући песнику и теоретичару Ганету Тодоровском, ове песме су редиговане и упућене на читање и тумачење критичара и младих реципијената.

Данашњи читалац, из перспективе савременог гледања на песничке и књижевне појаве, читањем песама Григора Прличева схвата време, прилике и језик, као и утицај народног стиха, веровања и традиције. Начин компоновања песама путем стилско-изражајних средстава, у којима дидактика није увек на првом песму, омогућава савременом читаоцу да, ипак, у њима пронађе и осети звук, риму, наративни тон и дијалог као драмски елемент.

Учитељски посао којим се песник бавио налагао је потребу да се стиховима, више директно, мање индиректно, укаже на позитивне и негативне особине детета, с намером да се недостаци отклоне, како су чинили и његови савременици по перу, међу њима и Јован Јовановић Змај.

Тегобно детињство о којем се сазнаје из његове Аутобиографије, открива душу која је жудела за играма, животом у коме нема страха и глади, али и борбе и прогона. Свесно или не, песник те своје ране јаде опева кроз неке од лирских јунака. Зато се у песмама осећа нежност и оштрина, прекор и снага да се издржи и јуначки поднесе одрастање у условима у којима је дете као личност било другоразредно. У песмама Г. Прличева, лења, непослушна и немирна деца кажњавају се прекором и батинама. Срећу се социјални елементи у стиховима свих песама, а то значи да је песник оживео сцене из свог школовања и детињства. Зато се у певању прелази из једног књижевног рода у други – из песме у причу, из приче у бајку, да би се у поенти реално сагледало стање исказано опоменом и поукама.

Песме о којима је реч нису искључиво намењене деци, иако наслов упућује, и за одрасле су, јер опевају ликове

из света који је своје животе градио на искуствима других, и својој животnoj филозофији. Међу њима је мајка као врхунски лик, особа која негује, хвали, куди, проклиње, упозорава. Кроз песме провејава њена мисао о томе да дете треба хранити и бранити, али непослушну децу кажњавати. Оштрина поруке која избија из мајчиних речи боли душу детета, али живот је суров и треба га одживети људски. Мајка је стуб породице, те је поетски споменик мајци саграђен у песми под називом Мајкино воспитаније. У њој се преплићу нарација и лирика. Наративни тон открива писца и његов епски став који звучи из његових епова, пре свега, из Сердара.

Песник трага за речима. Из тихих дубина језика јавља се пркос, гнев, снага, оданост православљу и Богу. Све те варнице које су у детињству упаљене, разгоревају се у песмама. Нарочито, угледање на народну традицију и херојство које је одржало човека словенског рода. Издвојили бисмо и мисао мајке, с једне стране, и кроз причу о поступцима који треба да одликују будућег човека оданог роду и Богу, истиче херојство и неустрашивост и у најтежим ситуацијама.

Песма почиње бајковито: кратким уводом песник ствара слику тешког и убогог живота младог дечака Кадрије који живи без оца, са мајком само. У стиховима нема детаља, све је у згуснутој стиху речено између речи и редова. Једина његова узданица у одрастању је мајка која га васпитава уз поштовање и одбрану човека богомданог. Снажна хришћанска мисао провејава из стихова који изненаде читаоце и тумаче ретком симболичко-метафоричном стихованом конструкцијом:

Силен е Бог на небеси
и по море и по земи
все гледа око Божије,
все слуша ухо негово.

По хришћанском веровању патња просветљава душу. То је случај и са мајком из песме и мајком нашег песника. Нада, самопоуздање, уздржаност у говору, љубав свеопшта, порука

је коју кроз речи мајке саопштава песник изворним народним поређењем:

В срце му се водвори
како на цветје росица.

Тако напојан хришћанском љубављу, млад лирски јунак у сусрету са насилничком хајдучком дружином делује смирено и мудро. Славећи Бога и његову блаженост, одвраћа их од зле намере и речима пуним топлине и духовне лепоте, преобраћа насилнике у богољупце и човекољупце. Прошавши са њима трновит пут, одметници су се осећали као у Божјој пазухи, уочавајући звезду која их прати при проповедима. Сјај који се просипа из стихова, или делова стихова, наговештава здрав дух којим се савлађује насилништво и хаос. Иако дидактика носи целу песму, хумана идеја прожета ретким лирским изненађењима, доприноси песнику живот у песни.

Мајка није само саветодавац и васпитач. Она у песни може и да проклиње, као што је то учињено у Мајкиној клетви. Неразумни дечак је проклињан и кажњен јер је осيون у захтевима. Неодмереност у јелу и пићу, неосетљивост према мајци и ситуацији, води лирског јунака у халапљивост, као што је то случај са јунацима бајки. Користећи тематику народних бајки јужнословенских народа, песник Г. Приличев стихованом формом, кроз благи хумор прожетим иронијом, указује на људске слабости. Опет је у поенти Бог као врховни судија кроз чије речи стиже поука. Народно веровање и клетве уткане у песму указују на дубину животне филозофије, на оне слојеве постојања који чине стубове у развоју човекове свести. Као и претходна песма, и ова, представља опомену и онима који краду, који мисле зло, лењивцима и страшљивцима, а истовремено веровање у снагу оних који су потлачени и обезвређени, какав је носач Перо у песни Амал Перо. Тешка животна судбина и пролазност, исказана је стиховима који се трипут понављају. Као да представљају везу међу животним периодима:

Но време лета: врвјат дни
и месеци и лета,

и везу коју песник ствара међу темама које опева. Лења, непослушна и својеглава деца кажњавају се батинама. Користећи дијалог између лирских јунака, песник оживљава и динамизира слику. Само у неколико песама песник допушта срећан и поучан крај. Све остало претвара се у баладу и трагедију. Доказ је прва песма у избору под називом Удавените деца. Стих је кратак, песма тече као брза река која је персонифицирана у алу која гута и односи животе брата и сестре. Емоције су снажне, игра се претворила у трагедију, радознали дечји дух сахрањен је у запењеној реци:

Зина река
распенена
и пог'лтна
брат и сестра.

Као и у народној песми, тако и у ауторској, опште познате теме о лењости, непослушности, о поспаванку и плачку, налазе се у овом избору Прличева. Осим дидактичких елемената, у њима има звука, појави се по које поређење по угледу на народно, стални епитети и људска топлина. Обраћање родитеља деци и преношење начина мишљења, уколико се издвоји из песама, звучи нежно. Навешћемо нека: „Трајане, мое крило“; „Чуј, сине, слово мајчино“; „Почујте, мили чеда, невини јагањци мои, незлобиви страдалци“ итд.

Најдужа песма за децу Г. Прличева броји 224 стиха – то је песма Пречиста мајка. У њој се преплиће митско са религијским, бајковито са реалним. Мотив је позајмљен из народних прича и бајки о злој маћехи и ћерки, с једне стране, и лепој и вредној, а пониженој ћерки. Исписана народним осмерачким стихом, песма указује на зло које долази из људских душа, на пакости које настају из лењости и охолости. Тон којим песник саопштава своје виђење ишчекивања разрешења догађаја, карактеризација мајке којој није својствена мржња према рођеном детету и слављење сусрета са старицом – преображеном Св. Петком, све су то елементи који сугеришу песникову идеју о добру заснованом на супротностима. Казна

стиже мајку и ћерку – најтежа, смртна; вредну ћерку – награда. Несумњив утицај народне лирике и прозе јужнословенских и словенских народа уткан је у ову поетску исповест и животну филозофију Г. Прличева.

Закључак

Песме о којима је била реч, осим поменутих и уочених песничких вредности новим приступом, откривају још једну димензију помало заборављеног романтичарског песника опседнутог идејама о човеку хармоничне природе. Његово певање засновано на супротностима детаља, поређењима, епитетима и осмерачким стиховима, открива човека потпуно преданог добробити свога рода и народа. Иако његов језик којим је писао представља смешу бугарског, македонског и општесловенског језика, редакције и штампа сачувале су, углавном, песничку црту овог песника опробаног и у писању за децу.

Након читања кроз мисао данашњег реципијента просијава песничка енергија Григора Прличева коју не зауставља време и простор. То је знак који упућује на ново читање и откривање вредности на које се увек треба враћати и читати из перспективе настанка и данашњег тренутка. Поетски звуци инспирисани народном песмом и народном филозофијом простиру се до културних простора света и опомињу да човек у свој својој комплексности разуме човека света у безмерју догађаја. Песник се сродио са поднебљем које га је изнедрило, упутило у тајне стваралаштва и стварања, у умеће откривања друштвених прилика кроз уметност поезије. Његове песме примиле су боју народног осећања и мишљења јер су његове личне патње и прогони, и патње народа. Зато све у његовој поезији живи ритмом који је наметнула судбина, човекове боли, патње младог нараштаја, изгубљеност у времену, стрепње због ишчезнућа хуманости.

Мисли исказане стиховима, римама и оркестрацијом звукова у оригиналу, обogaћене су и симболима, прожете лирском причом о јунацима који исповедају своје патње не мирећи се са горком животном судбином, поређењима и

контрастима. Из наведених специфичности може се закључити да се његова поезија може читати на више начина, и између редова, како би се прошлост спојила са садашњошћу у успостављању мисли без којих се лирска жица ових песама за децу не би могла одгонетнути.

Литература:

1. Ђурчинов, М. (1988). Нова македнска књижевност, Књижевност за децу, Нолит, Београд.
2. Прличев, Г. (1959). Одабрани страници, Скопје.
3. Ристески, С. (1983). Литературни испитувања, ННО Студентски збор, Скопје.
4. Старделов, Г. (1981). Меѓу литературата и животот, текст: Григор Прличев – или гордоста на текстот, Култура, Скопје.

EDUCATIONAL AND TIME DIMENSION OF POEMS

FOR CHILDREN BY GRIGOR PRLIČEV

Abstract: This paper is about poems for children by Grigor Prličev. There are twelve poems within which didactical dimension dominates. Written in the tradition of folk lyric poem of south Slavic nations, they represent an important poetic document about time and phenomena.

Key words: Poems for children, didacticism, folk verse.

Проф. д-р Виолета Димова

Филолошки факултет

Универзитет „Гоце Делчев“ - Штип

ИМАГОЛОШКИ И РОДОВИ АСПЕКТИ КОН ЗЛАТОУСТИИОТ ОД СТЈЕПАН ТОМАШ

Апстракт: Според антропологијата, имаголошкиот пристап кон текстот е еден вид анализа на систем на диференцијална квалификација која се наоѓа во основата на формулацијата за другоста. Резимирано, таквиот процес вклучува: анализа на „големите спротивности“ кои го сочинуваат текстот и основните тематски целини; анализа на „временско - просторната рамка“, на „реорганизацијата“ на просторот извршена од авторот и на неговата „симболизација“, на „митологизацијата“ на времето; и на крајот онаа на претставените ликови и на организацијата на нивните односи според определени категории. Интересот за едно вака насочено проучување се состои, како што тврди Пажо, во пронаоѓањето „не само на сликите што се користат за пишаниот збор, туку и на оние за размислување, за дејствување, чувствување, живеење“ (D.H. Pageaux, 1983:86), како и во сфаќањето на начините според кои една култура се самодефинира во однос на другите.

Родовите аспекти пак се базираат на ставот дека секоја човечка дејност и мисла е полово определена. Улогата на жените во различните култури, стереотипите, мотивите и начинот на кој се претставени во книжевноста, се предодредени од општеството, од конвенциите, од очекувањата. Жената во својство на единка за репродукција и за одгледување на деца, отсекогаш била поврзана со физичкото, односно со природата, за разлика од мажите кои пак, се сметале за единствени создавачи на културата.

Другиот, како и женскиот принцип во романот *Златоустииот* се разгледува пред сè од аспект на ликовите, односно Јас, наспроти Јас - Другиот.

Клучни зборови: имаголошки аспекти, другост, култура, родови аспекти, Јас, Јас - Другиот.

Романот *Злајџоусџиоџи* со својата богата културно-историска позадина овозможува за него да се зборува освен како за дело во кое е насликан ликот на великанот на Хрватската национална и културна историја, Јосип Јурај Штросмаер и како дело кое понудува дијалог меѓу културите и епохите. Станува збор за книга која од формална гледна точка претставува роман во роман, а се чита како приказна во приказна - едната лоцирана во минатото, а втората во сегашноста, но вешто и неразделно поврзана со ликовите и настаните од минатото. Дијалогот внатре, во секоја приказна поодделно и начинот на градење на индивидуата како лик, наспроти колективот овозможува јасно да се појават сликите и претставите за Другиот, но и за самиот себе, односно за ликот. Како што ќе видиме, секоја *image* се создава по пат на постојана спротивставеност, која се движи од идентитет кон алтеритет, бидејќи да се зборува за „другиот“ е секогаш начин да се открие и нешто за себе. Проучувајќи ги текстовите од нашиот век, можеме да ги утврдиме врските помеѓу погледите кон „другиот“ кои произлегуваат од нив и од оние најстарите дела, создавајќи еден вид самоспознание и спознание за „другиот“. Дијалогот меѓу имагологијата и модерните историски - социјални науки отвора една серија нови перспективи, способни многу порешително да го постават во контекст литературниот говор, но и да се обидат да ја разберат историјата и минатите и актуелните политички случувања токму преку имаголошкото читање на текстовите.

Во една навидум вонлитерарна постапка авторот на романот *Злајџоусџиоџи*, се служи со историските податоци за животот на Јосип Јурај Штросмаер за да создаде „скица“ за двете приказни што следат потоа, како две хетероимагинативни и автоимагинативни претстави за

другиот и за себе си, создавајќи притоа една фикционална стварност во која ситуациите и дејствата се обликувани по углед на стварниот живот. Преку Штросмаеровиот „CURRICULUM VITAE и ХРОНОЛОШКИОТ ПРЕГЛЕД НА ПОВАЖНИТЕ НАСТАНИ ВО ХРВАТСКА И ВО ЕВРОПА ОД 1948 ДО 1905 ГОДИНА“, авторот го кани читателот да влезе во еден „друг“ свет, зголемувајќи ги веќе латентно присутните *images* во свеста на самиот читател, или пак создавајќи нови. Со други зборови, иако возрасниот и „нормаленг читател знае да прави разлика меѓу реалност и фикција, сугестивната сила на текстот и на литературата воопшто, прави да изградиме сопствени ставови под нејзино влијание, особено ако се работи за привидно објективни ставови за други места и народи, или пак за ставови кои доаѓаат од надвор, а се однесуваат на нас, „малите народи“ на Балканот. Така, за победата на хрватскиот бан Јелачиќ, во 1848. година, во тогашните германски весници, Маркс и Енгелс ќе пишуваат дека Хрватската слобода и ред се прославени со убиства, палења, силувања. Она што на цитатите од весниците им дава дополнителна „историска аргументација“ се и имињата на Маркс и Енгелс кои, освен што се прославија со својот дијалектички материјализам, беа основоположници на првата интернационала и социјалистичката револуција. Но, во врска со националното прашање и двајцата се однесуваат со потценување кон т.н. „наротчиња“. Така, во својата статија „Унгарската борба“ Енгелс, меѓу другото вели: *„Ситие друѓи големи и мали ѓлемења и народи (освен „најсїособниїе“, сїоред Енѓелс - Германциїе, Полјациїе и Унѓарциїе) имааїи ѓред сє мисија да ѓроїаднаїи во светїскаїа револуција. Токму заїноа ѓїие сеѓа се кон-їпрареволюционери“.* (С.Т. 2007:9)

Тој е истиот оној Јосип Јелачиќ, бан и долгогодишен пријател на Штросмаер, кој на крајот на современиот роман, во Епилогот, преку писмото упатено нему, ќе ја покаже и другата страна на медалјата, поточно „вистинската причина“ за заминувањето на Јосип Јурај Штросмаер

од царскиот двор оставајќи го отворено прашањето за младиот капелан, кому му престоела блескава кариера, дали всушност божјиот слуга сторил грев пред Бога, спознавајќи телесно жена, па затоа, слично како Адам поради трагичната грешка на Ева „бил истеран од рајот.“

Временско-просторната рамка во која претставите за Другиот, ги отсликуваат предрасудите, клишеата, стереотипите, преку уметничката имагинација на авторот ги губи своите граници, а сликите (*images*) го надминуваат чистиот литературен факт, па така се поставува прашањето за односот историја/фикција, трагајќи по „вистината“, односно по обидот да се разоткрие „лагата“. Така *факцијата ќе ја оџлоди фикцијата, историјата ќе ја забремени книжевноста, та се зачнува и се раѓа фикцискиот дневник на џаковскиот бискуп Јосип Јурај Штросмаер. (Р.М., 2007: 238)*

Веднаш, на почетокот на „вториот“ роман во и за *Златоустошот*, сведоци сме на „реорганизацијата“ на просторот, кој се проектира низ призмата на нараторот, загрепскиот новинар, кој е дојден во Осиек за да „собере“ податоци за телевизиската емисија што треба да ја подготви по повод 175-годишнината од неговото раѓање и 85-те години од смртта. Тој, како што вели самиот, се наоѓа на истото место, на истото пристаниште на кое доловил Штросмаер од Виена во Осиек, откако е назначен за бискуп во својата Хрватска, воведувајќи се себе си како лик-наратор во вториот роман, но од временска дистанција од околу сто и педесет години. Испреплетувајќи ги сликите од минатото, што ги оживува неговата „домаќинка“, директорката на градската библиотека Софија Ожеговиќ со сликите од сегашниот момент, авторот прави микс на настаните, видени со очите на новинарот - наратор. Истото тоа пристаниште на Драва кое денес е мирно, тивко, пред околу 150 години било исполнето со многуброен народ, кој заедно со духовните, воените и цивилните џаковски и осиечки достоинственици биле собрани тука за да го поздрават враќањето на Јосип Јурај Штросмаер во него-

виот роден крај. И, оттука започнува книжевната приказна за овој хрватски великан, но не како чиста фикција, туку привидно како историографско, биографско, политичко-социјално четиво, создадено врз основа на истражувањата на новинарот и „копањето“ по оставнината на бискупот и „вистината“ за *човекој* Штросмаер. Уште веднаш можеме да забележиме дека текстот кореспондира со преттекстот, односно CV- то како историско-хронолошка подлога за ткаење на книжевниот текст, низ една сложена наратолошка постапка со искористување на кумулативната енергија на интертекстуалноста преку создадената текстовна интеракција во внатрешноста на текстот. Наоѓајќи се постојано на линијата некогаш и сега, текстот на романот за новинарот - трагач го создава романот за „талкачот Штросмаер“, за мецената Штросмаер, за скржавиот Штросмаер, за оној кој од една страна не се плашел да му се спротивстави ниту на австрискиот цар, ниту на римскиот папа, но се плашел од болести и од смрт. Оној кој ја основал Академијата на Универзитетот во Загреб, поддржувач на уметниците, а се расправал со нив и им се мешал во работата, им ги поправал нацртите кога ја градел „својата“ катедрала во Ѓаково, борецот за единството на Источната и Западната Црква, суетен политичар и полемичар, од кого околностите направиле и жртва и јунак.

Текстот на едниот роман го пресоздава времето и просторот во другиот: некогашното Ѓаково, мало село во Славонија, наспроти сега надалеку познатата Ѓаковска бискупија, местото на коешто се наоѓала семејната куќа на Штросмаерови, кое е претворено во летна бавча, некогашните улици на Осиек, наспроти сегашните променети урбани улици и кафулиња, кои сепак, во свеста и во сеќавањата на г-ѓа Ожеговиќ се истите оние улици кои со своите белези и споменици прават линк со ликот и времето во коешто живеел Штросмаер. Врз основа на хронотопот, полека, но сигурно се исцртува сликата за Другиот Штросмаер, но и сликата на претставените ликови на

неговите современици и политички противници, креирајќи ја сликата на единката наспроти колективот и на колективот (Хрватска во времето на Штросмаер) наспроти онаа хетероимагинативна претстава на и за народите во времето на Австро-Унгарското царство. Приказната во современиот роман се одвива паралелно со приказната за Јосип Јурај Штросмаер. Она што на политички и социјален план е актуелно во моментот во Хрватска, а е прикажано преку ликовите на новинарот и госпоѓата Софија, всушност се рефлектира и ја отсликува состојбата на народите од просторите на поранешна Југославија, давајќи имплицитно еден историски пресек на времето во кое, меѓу другото, дури по паѓањето на социјализмот во поранешна Југославија се враќаат повторно на сцената свештениците и калуѓерите, па така Хрватите „се сетија и за Штросмаер.“ Ликот - наратор, загрепскиот новинар, со иронија и самоиронија проговорува за парадоксите на нашето време, а читателот од овие простори создава паралелна слика за сопствените „ликови“ од минатото, но и од сегашноста.

Имаголошкото проучување кое го прецизира Пажо, се оцртува како културна анализа која може да се направи врз серија елементи кои ја сочинуваат „литературата на другоста“ од едно општество или епоха, со цел да се пресоздадат во своевидна „историја на замисленото“. (Види: Компаративна книжевност, 2006: 234). Авторот на *Злајноусјиоии*, Стјепан Томаш, својата „историја на замисленото“ ја создава со помош на фикцискиот дневник на Јосип Јурај Штросмаер, кој му го дава на ликот - наратор, отецот Руфин. На прашањето: што го натерало овој свештеник повеќе од триесет години да прелистува и да пребарува по бискуповите хартии, одговорот го дава самиот отец Руфин, а тоа е вистината за човечката љубопитност и желбата да открие што се крие „под кожата“ на еден толку грамаден човек, кој живеел и работел во едно бурно време, кој комуницирал со најзначајните луѓе од Европа. Дали, освен што пишувал за јавнос-

та, пишувајќи нешто и за својата душа? Воведувајќи го ликот на необичниот отец Руфин, авторот овозможува „пресоздавање и превреднување“ на „вистината“ за настани-те, луѓето, политичките ставови, за приврзаниците и противниците на Ѓаковскиот бискуп, кој бил избран на свои триесет и четири години да стане духовен пастир на Хрватите на далечниот меѓник меѓу Австриското и Тур-ското царство.

„Тајните“ непознати нешта за бискупот, наспроти општопознатите „факти“ со кои располага госпоѓата Ожеговиќ, ја релативизираат „вистинитоста“ на пишаните документи. Преку нивниот дијалог се воведува дилемата за тоа дали е сè онака како што изгледа? Наспроти по-датоците од неговата биографија во која се вели дека Штросмаер е едно од петте деца *сине маишки*, новинарот вели дека некаде прочитал, *иако не се сеќава каде* (подвл. од мене) дека бискупот многу често ја спомнувал сестра си Унукиќ... *Наскоро ќе сфатам, дека тоа и не единствена-та дилема што нема да успеам да ја разрешам, ја дури ни штогаи кога ќе ги прелистувам документиите коишто им се достапни на малкумина, но и мошне гржливо средена бискуповања оставнина.* (33) Се поставува прашањето: кои се другите дилеми кои се најуваат на почетокот на рамковната приказна за ликот Штросмаер? Одговорот на ова прашање се навестува на крајот од првото поглавје, каде што е конструирана главната оска, поточно заплетот на приказната за Штросмаер Другиот, како што веќе рековме **Човекот**, со сите маани и доблести.

Ликот - наратор, како субјект и оној кој нè води низ лавиринтите на двата романа е во исто време и лик со помош на кој авторот укажува на разликите во поглед на тоа кој го создава делото. Родовите студии кои го срушија митот за неутралноста на субјектот и го воведоа концептот според кој секоја човечка дејност и мисла е полово определена, укажуваат на тоа дека разликата не се наоѓа ниту во карактерот на нештата ниту во карактерот на мислата. Едноставно разликата е во смислата, во значењето

што се придава на самото постоење како жена, што значи таа има симболичен карактер. Сцената во хотелската соба каде што Софија Ожеговиќ одлучува да води љубов со, од неа помладиот новинар, јасно укажува на фактот дека родовиот аспект, во смисла на половата определеност е аспект на маж. Неговата импотентност е последица со која тој се „здобива“ како „резултат“ на неочекуваното и несвојствено за жена, однесување според „секој маж“: *Долго време немав разочарано ниедна, сè додека не се појави една девојка која се соблече во два појасења, заситана пред мене и промрморе: „распури ме“. Тогаш за првпат појави фрлив... Од нејзината ошвореност ситанав несигурен. Таа не чека, туку бара. Наредува. Пришиснала на коичето и ме приклучила.*

Од тие позиции произлегува дека мислата го зема мажот како референца, во чиј однос жената излегува дека е Другиот, негативниот крај на сите можни спротивности: субјект/објект; култура/природа; форма/материја итн. Размислата околу непостоењето на субјект-жена е во тесна врска со анализата на женската природа, која постои исклучиво како социјална конструкција. Улогата на жените во различните култури, стереотипите, мотивите и начинот на кој се претставени во книжевноста, се предредени од општеството, од конвенциите од очекувањата.

Текстот провоцира, интригира и ги буди латентно присутните *images* во свеста на читателот, со тенденција да создава нови: *Госпоѓо Ожеговиќ - ѝ пријдов - нешто постојано ме койка... во врска со Ширсмаеровото доаѓање во Осиек, односно во Гаково... Дворскиот кајелан, исповедничок на царскиот дом, свештеникот на кој му преиспитоела блескава кариера во Виена, одеднаш се враќа во Гаково. Нависшина, како бискуп, но... За разлика од љубопитниот новинар, госпоѓата Ожеговиќ, нема дилеми за својот народен бискуп. Според неа: Царскиот двор имал доверба во неа, пајата исто така. Ако царот можеби и се излажал, пајата сигурно не. Пајата е неопгрешен, нели? Но дали е ова вистинскиот одговор на прашањето*

за причината за враќањето дома на довчерашниот капелан и исповедник на царското семејство, дворскиот љубимец, шарматниот младич со раскошен дух, полиглот, мудар и учен свештеник, елокветнтен и пријатен маж? (подвл. од мене.)

Што е она на што нè наведува текстот? Дали е тоа можеби еротската нитка меѓу шарматниот новинар и привлечната директорка на градската библиотека во зрели години, што е вешто вткаена во приказната на современиот роман, уште на самиот почеток? Секако, тоа е иницијалната идеја за *човекои* Штросмаер, за пред крајот на романот *Злајшоусишои* да се постави отворено прашањето: *Дали Штросмаер во својој живој ипознал ителесно некоја жена?* Но и уште повеќе - дилемата: Дали тоа е она „вистинското“ поради кое тој е „осуден“ да го напушти царскиот двор, а не „награден“ да стане бискуп?! „Клучот од најголемата загатка“ новинарот го добива од отецот Руфин, кој му остава на рецепцијата од хотелот во кој престојувал, фотокопија од последното писмо на банот Јелачиќ до Јосип Јурај Штросмаер. Во него е даден разговорот меѓу Јосип Јелачиќ и „Неговото Височество“ - царот, каде што со една реченица само се прави асоцијација на тоа каква е грешката: *Дека нашиој каиелан, (овојиај рече нашиој) како млад човек и како духовник во Виена ќе биде изложен на големи искушенија, ишоа го знаев, но дека нема да биде кадар да им одолее - не знаев...* На прашањето од Јелачиќ дали гревот бил толку голем што не може да се прости, царот одговара: *Госиод ипросишува, свештеникој ипросишува во негово име, но царој не!... Тој мора ишо ипоскоро Виена да ја најуиши, во неговошо Гаково ќе го иројонам.* (233)

Сепак, на крајот останува прашањето: Кој погрешил: ПАПАТА, ЦАРОТ или ШТРОСМАЕР?

Резиме: Стјепан Томаш создава илузија дека автор на романот за златоустиот Штросмаер, во голем дел, не е ниту тој, ниту пак загрепскиот новинар/ликот нара-

тор, туку самиот Штросмаер, кој ги запишувал во својот дневник преписките со Рачки, средбите со австрискиот крал, во вид на дијалог, расправите со неговиот најголем политички противник Старчевиќ, а на крај енигмата: Дали Штросмаер во својот живот познал некоја жена?

Жената во својство на единка за репродукција и за одгледување на деца, отсекогаш била поврзана со физичкото, односно со природата, за разлика од мажите кои пак, се сметале за единствени создавачи на културата. Во суштина концептот „жена“ е, пред сè политички. Иако секогаш се сметало дека тој се базира врз биологијата, повеќе е условен од општеството, отколку што е предодреден со раѓањето. Во секој случај, жената се јавува како *привилегираниоѝ Друџ*, преку кој субјектот се надополнува: претставува мера на човекот, негова рамнотежа, негов спас, негова авантура и среќа. Но на овие митови секој гледа на различен начин. *Друѓиоѝ* во секој одделен случај е дефиниран според начинот на кој *Едниоѝ* одбира да се постави.

Литература:

1. Бахтин, Михаил. (1986). *Естетика словеснога творчества*, Москва.
2. Бубер, Мартин. (1923). *Ја и Ти*, Београд, 1977.
3. Еко, Умберто. (1966). *Отворено дело*, Београд, Нолит.
4. Шелева Елизабета. (2000) *Од дијалогизам до интертекстуалност*, Скопје, Магор.
5. Томаш, Стјепан. (2007). *Златоустојоѝ*, (превод од хрватски јазик Ранко Младеноски) Скопје, Современост.
6. Њиши, Синополи, Стела, Троки, Пантини, Нучера, Гуљелми, Мол, Нери, Гајери. (2006). *Компаративна книжевност*, (приредил Армандо Њиши), Скопје, ДККМ & Магор.

IMAGOLOGICAL AND GENDER ASPECTS OF “THE GOLDEN-MOUTHED” BY STJEPAN TOMAS

Abstract: In anthropology, the imagological approach to text is a kind of a system analysis of differential qualification which underlies the formulation of otherness. In summary, such a process involves: analysis of “major contradictions” that make up the text and basic thematic units; analysis of “time - space frame”, the “reorganization” of space carried out by the author and his “symbolization” and “mythologization” of time; and, finally, that of the depicted characters and the organization of their relationships according to certain categories. The interest in a study directed in this manner consists, as stated by Pageaux, in finding “not only the images that are used for writing, but also those for thinking, acting, feeling, living” (DH Pageaux, 1983:86), as well as in the understanding of the ways by which a culture defines itself in relation to others.

Gender aspects are based on the view that every human activity and thought is sex specific. The role of women in different cultures, stereotypes, motives and the way they are presented in literature are bound by society, conventions of expectations. The woman as an individual intended for reproduction and raising children, has always been associated with the physical, i.e. with nature, unlike the man who has been considered to be the unique creator of culture.

The other, and the feminine principle in the novel “The Golden-mouthed”, is analysed primarily in terms of characters, i.e. I vs. I – the Other.

Key words: imagological aspect, otherness, culture, gender aspect, I, I-the Other.

Доц. др Буба Стојановић

Универзитет у Нишу

Учитељски факултет у Врању

ЧИТАНКЕ - МАЛЕ АНТОЛОГИЈЕ ВРЕДНОСТИ, ЗНАЊА И МУДРОСТИ

Апстракт: Велики допринос откривању света који нас окружује, сазнавању културних и моралних вредности, упознавању себе и других, откривању тајни одрастања ученику, младом бићу у развоју, пружа читање и рад на вредним књижевним делима. Књижевност, као део културног блага, посебно књижевност за децу, један је од основних извора хуманизације, социјализације и хармонизације личности. Књижевни текст својом поетском вредношћу и идејним слојем значајно доприноси формирању система правих вредности, васпитању књижевног укуса, богаћењу речника, али и развоју емоционалног света. Пажљивим избором и ваљаном наставном интерпретацијом могу се остварити бројни васпитни и образовни задаци наставе. Читанка као посебна врста уџбеника, мала антологија, има заслужено место у томе.

У раду се бавимо избором књижевних текстова у читанкама за млађе разреде основне школе земаља у окружењу, њиховим васпитним вредностима и могућностима за развој личности ученика.

Кључне речи: читанка, књижевни текст, васпитна вредност, ученик, развој.

Оно што деца и млади науче, касније постане суштина друштвених односа. Ако желимо бољи свет, образовање у својој суштини мора да се бави људским вредностима.

Жак Делор (из Извештаја међународне
комисије за образовање за 21. век)

Увод

Сталне реформе образовања условиле су незнатно иновирање садржаја наставе, али и запостављеност васпитне функције школе, значајну измену дидактичко-методичке основе васпитно-образовног процеса, радикалне промене односа између наставника и ученика. Дошло је до смењивања и маргинализовања хуманистичких компоненти у образовању, чиме се доводи у питање развој важних позитивних особина личности неопходних за опстанак човечанства, међу којима су и хуманост, алтруизам, толеранција. Посебан значај и улогу у васпитању личности ученика имају друштвене и моралне вредности, естетска начела и емоционални ставови који се могу формирати радом на вредним књижевним делима у читанци. Међу вредностима које су се одржале током дугог историјског развоја, па се могу сматрати универзалним, су вековима провераване истине и мудрости, поруке које собом носе пажљиво бирана књижевна дела у читанкама за млађе разреде основне школе. Данас се под васпитањем не подразумева само поучавање деце, већ се оно схвата као широка подршка оптималном развоју, пружање подстицаја за богаћење личности, духовно обликовање, оплемењивање, изражавање сопствених ставова и мишљења [5], што се у великој мери може остварити радом на делима која су у читанци. Зато би читанка требало да буде антологија *вредних* књижевних текстова, изразите уметничке и васпитне вредности, који ће увести ученике у поетски свет књижевности. Адекватним избором дела аутори читанке откривају ученицима моћ читања, вредност књиге, помажу да развију естетски сензибилитет, емоционално их богате, припремају за потпунији доживљај света. Уколико је избор добар, примерен узрасту и могућностима деце, њиховим интересовањима онда је обезбеђено сигурно, спонтано и квалитетно сазнавање и васпитање.

Процес читања и доживљавања књижевног дела буди и мобилише интелект, подстиче осећања ученика, развија асоцијације, распламсава машту, чиме он своје искуство ви-

шеструко обогаћује и обликује своју личност [6]. Читајући вредно књижевно дело ученик - рецепијент, од наставника добро мотивисан, природно радознао, немирног духа почиње и сам да истражује, сазнаје, креира. Читанка као прва књига књижевне уметности постаје најбољи друг, златни кључић, ризница тајни, насмејан дан, прича без краја, водено огледало у коме се огледа целокупни живот у свој својој сложености, са правим вредностима, провереним мудростима и знањем неопходним за даљи развој.

1. Универзалне поруке и васпитне вредности књижевности

Осећања, мисли, ставови и уметничке поруке садржане у књижевним делима имају универзалну вредност. Интимна и породична осећања, човекољубље у свим својим видовима, настојања човека да се брани и одбрани од сваког безнађа и пораза блиски су духовном свету сваког појединца. У чудесном поетском гласу давнине, сачуваном пре свега у народној књижевности, бајкама и баснама, али и осталим књижевним врстама, проговара човеку блиска и препознатљива људска душа која воли, пати, стрепи, нада се, верује. Увиђајући духовне сродности са древним народним ствараоцима и савременим писцима, читалац је дариван оним што му само књижевност може пружити - снажним уметничким доживљајима утемељеним на сазнавању и откривању провереног вишевековног животног искуства. То искуство му помаже да боље разуме себе, али и друге, живот уопште; да решава многе егзистенцијалне проблеме и животне загонетке које ће га трајно опседати, јер су саставни део људске судбине. Умешна и успешна проучавања књижевности откривају у њој универзалне животне вредности, трајне садржаје човековог духовног света на којима се темеље сва духовна ближења међу људима.

Књижевна уметност омогућава младом бићу да прошири границе свог света, развије позитивне особине, успостави квалитетну комуникацију, јер „лепа реч гвоздена врата отва-

ра“, чиме ствара пријатно и подстицајно окружење за свеукупни развој. Васпитни утисци књижевног дела, како они дубљи, тананији, што остају у нама после сваке неспутане и изворне дечје песме, могу имати великог утицаја на изграђивање духовног профила детета [2]. Сазнајне и васпитне вибрације у делу дотичу мало дечје искуство и отвореност за утицаје, развијају свест и знања о људским вредностима, осећања, саосећања, љубав, толеранцију, васпитавају вољу, самосталност, одлучност, упорност, негују слободу воље и слободу личности, поштовање вредности [5]. Читајући дело најмлађи читалац пројектује тај свет, оживљава га, тражи своје место у њему, идентификује са ликовима, уживљава у ситуације, пропитује себе, своја виђења и мишљења. Из егоцентричне фазе постепено постаје осетљивији за друге. Без васпитног програма, још у раној предшколској фази, а посебно у основношколској, то показују истраживања, а уверава нас и свакодневно искуство, деца су одсечена од већине путева који им омогућавају схватање света[5].

Поруке које имплицитно садржи сваки књижевни текст уобличавају се у процесу сазнавања дела од стране читаоца. Велики Андрић је рекао: „Читајући добре писце, дешавају се пред нама чуда... Осећамо да смо повезани са другим људима многоструким и тајним везама које не слутимо, а које нам писац открива... То је спасоносно...“[1]. Читајући добро одабрана дела из читанке ученици упознају један нови њима непознат и често далек свет, откривају праве вредности, запажају сакривене лепоте.

2. Избор књижевних текстова и моралне вредности у читанкама за млађе разреде основне школе

Несумњиво однос дело - читалац и обрнуто, читалац - дело, уколико је праћен потпуном рецепцијом и квалитетном интерпретацијом може значајно да утиче на обликовање његове личности. „...Писана реч се дубоко усеца у дететов дух и снажно утиче на формирање његовог карактера“[7]. Зато је веома важан избор текстова у школској лектири. Међу

критеријумима које треба испоштовати том приликом посебну пажњу треба посветити:

1. *уметничкој вредности дела,*
2. *васпитној вредности,*
3. *треба водити рачуна о прилагођености узрасту ученика,*
4. *о интересовањима деце којој се дело намењује,*
5. *примењивати принцип поступности и систематичности,*
6. *принцип истраживања и стварања као и*
7. *принцип завичајности [10].*

Имајући на уму васпитне и образовне задатке дате у наставним програмима за млађе разреде основне школе у окружењу, занимљиво је направити анализу избора текстова у читанкама балканских народа из угла образовне и васпитне вредности.

Анализом текстова који су у читанци *Водено огледало*, издавачке куће Едука из Србије, са изразито васпитним призвуком приметни су следећи: *Шта је образ* - Недељко Попадић, *Домовина се брани лепотом* – Љубивоје Ршумовић, *Свети Никола* – Милован Цветковић, *Паукова мрежа* – британска легенда, *Марко Краљевић и бег Костадин* – народна песма и *Лабуд, рак и штука* – Иван Крилов. Посебно је снажан утицај и моћна реч песника, који уврштени у избор у читанкама захваљујући савесним ауторима, остварују директан контакт са најмлађим читаоцима. Дечја песма је као слободан, свима отворен простор, кутак у коме се свако осећа удобно и самопоуздано [2]. Готово на самом почетку поменуте читанке срећемо стихове савременог песника Недељка Попадића, који своју песму почиње речима:

*Он се не учи.
Оне се не стиче.
То није испит који спремаш.*

*Он се не пере.
Не позајмљује.
Или га имаш или га немаш.*

Песник загонетно упозорава да ће бити речи о озбиљној и данас ретко присутној теми. Песма је намењена не само најмлађим реципијентима који тек сазревају и сазнају шта је то образ (са пренесеним значењем) већ, како се из текста закључује, и старијим реципијентима, који често полагају овај испит зрелости. У наставку песме директно се обраћа читаоцу:

*Твоја је слика.
Он те одаје.
Слика је мајке и оца твог.
А затим наглашава:
Не купује се
и не продаје...*

чиме упозорава да је реч о нечем веома вредном што нема цену. На крају опомиње:

*...Кад се изгуби, не враћа се.
Неком награда, а неком казна.
Понеко, тако,
без њега живи
а да га нема то и не сазна...*

**Водено огледало-Читанка
за разред основне школе, 2009:20).**

Да би на крају, поновљањем стихова прве строфе, још једном подсетио на његову немерљиву вредност. О чему је у песми реч песник открива у самом наслову у виду питања *Шта је образ?*, а онда у наставку даје одговор на питање разрешавајући дилему многих.

Да је народна књижевност незаобилазан извор васпитних утицаја и правих вредности, да отворено критикује и осуђује примере лошег понашања и недоличног поступања показује и кроз лик Марка Краљевића, легендарног јунака на-

родне епике, који оштро критикује свог побратима, бега Ко-стадина и замера му на три велика нечовештва.

*...Прво, ти је, брате, нечовештво:
дођоше ти до две сиротице
да'ј нахраниш хлеба бијелога
и напојиш вина црвенога,
а ти велиш двома сиротама:
ид' одатле, један људски гаде!
Не гад'те ми пред господом вина!*

*Друго ти је, беже, нечовештво:
Што су били стари господари,
па су своју хазну изгубили,
и на њима стари скерлет беше,
оне мећеш у доњу трпезу.*

*Треће ти је, беже, нечовештво:
Ти имадеш и оца и мајку
ниједнога у астала нема
да ти пије прву чашу вина...*

(Водено огледало-Читанка
за разред основне школе, 2009:63-64).

Критикујући Марко потврђује став народа да је безоб-зирност неприхватљива, неправда се не исплати, лицемерје је недопустиво, непоштовање родитеља неопростиво.

3. Лик учитеља, значај књиге и знања у делима за децу

Учитељ својим ликом снажно утиче на личност сво-јих васпитаника. О томе је говорио још Квинтилијан. Све оно вредно, позитивно и пожељно што треба подстицати, разви-јати и неговати код васпитаника треба да је присутно и у лику учитеља. Да би одговорио захтевима које савремени програ-ми о образовању и васпитању постављају учитељ мора бити високоморална и образована личност; човек који воли свој посао и оне које васпитава; уметник речи и креатор који је свес-тан важности свога позива и утицаја свог лика, одговорности

коју преузима у васпитању и подизању младих нараштаја [9], човек који је и сам свестан значаја књиге и самообразовања за даљи развој и непредак појединца. Данас, када школа губи рејтинг, постаје конзервативна, а учитељ неко ко тражи рад, ред и дисциплину, значајну улогу у формирању слике о школи, значају књиге и образовања за будућност имају уџбеници, посебно читанке.

Лик учитеља је чест мотив у стваралаштву многих писаца за децу. Деца воле да читају о свему: великим подухватима, новим идејама, будућим открићима, али воле да читају и о ђачким искуствима великих песника, сећању на први дан у школи, први сусрет са учитељем, прву књигу, петицу, посебно ако је то изашло испод пера великих мајстора писане речи као што су Десанка Максимовић, Драган Лукић, Атанас Цанков, П. Миленковски и други.

Велики дечји песник Драган Лукић замишља школу као подстицајан и пријатан амбијент, а учитеља као духовитог, причљивог и насмејаног, те предлаже:

*...Смешан облак небом нек плови,
учитељ нек прича смешне приче.
...Весела песма нек децу буди...
па ће пораста весели људи...*

(Лукић, **Врати ми кликере**)

Отворено захтева више смеха за децу која се смејући развијају у позитивне личности, широког срца, велике оптимисте, будуће градитеље света. У породици, при јутарњем буђењу, у природи, у школи, свуда треба да буде опуштена и пријатна атмосфера. Терет школског живота и бројних обавеза које се поласком у школу сруче на нејака дечја плећа може да ојача само оптимизам, духовитост и изражен смисао за шалу учитеља. Смишљајући најтеже задатке којим оштри дечји ум, хумором и духовитошћу истовремено треба да ведри и храбри уморна дечја лица током напорног школског дана. Лукић оштро критикује строге и нетолерантне учитеље који немају способност да разумеју непресушну потребу деце за игром.

	назив дела, аутор	уџбеник
С Р Б И Ј А	- <i>Ја идем у школу</i> - Д. Максимовић - <i>Добро дошли, прваци</i> - Б. Рогач	Буквар , В. Милатовић, А. Ивковић, Завод за уџбенике, Београд
	- <i>Тужабаба</i> - Д. Радовић - <i>Две руке</i> - Д. Радовић	Игра речи , Радмила Жежељ-Ралић, Читанка за I разред о.ш.
	- <i>Зна он унапред</i> - Г. Тартаља	Срећни дани , Читанка за II разред
	- <i>Полазак у школу</i> - Д. Максимовић - <i>Шала о учитељици и одсутној Неди</i>	Шаљива страна , Читанка за II разред, Креативни центар, 2007, Београд
М А К Е Д О Н И Ј А	- <i>Прваче</i> - <i>Нашата училница</i> -прича на основу слике - <i>Одмор</i> - <i>Буквар</i> - <i>Новата ученичка</i> - <i>Правопис</i> (шега)	Буквар за одделно изучување на печатните и ракописните букви, др Ѓорѓи Делчев, XV издание, <i>Просветно дело</i> , Скопје, 2000. година
	- <i>Првачиња</i> , Душко Аврамов - <i>Које најглавниот</i> - <i>Непослушниот чевел</i> , Никола Вучиќ - <i>Читанката добила крила</i> , Видое Подгорец - <i>Босото дете</i> , Миодраг Јефтовић - <i>Библиотека</i> - <i>Лектира</i> , Борис Апостолов - <i>Учителка</i> , Генади Болиновски - <i>Догледање</i>	Читанка за I одделение, др Ѓорѓи Делчев, Просветно дело АД, Скопје, 2001. година
	- <i>Книгата</i> - В. Куциноски - <i>Во библиотеката</i> - Љ. Гагиќ - <i>Радосен почеток</i> - Г. Крклец - <i>Книго моја</i> – А. Босев - <i>Првиот училиштен ден</i> – В. Николески	Читанка за III одделение, Томе Богдановски, Просветно дело, Скопје, 1998. година
Б У Г А Р С К А	- <i>На училище</i> -П. Йорданова - <i>Къде</i> -Елин Пелин - <i>Светлина</i> -Й. Друмников - <i>Найхубавото</i> -народна бугарска приказка - <i>Джепето купува буквар на Пинокио</i> - по Карло Колоди - <i>Когато дядо ходил на училище</i> -хърватска народна приказка - <i>Ученият син</i> -Л. Толстой - <i>Ден на будителите</i> -А. Жекова - <i>Първата учителка</i> -А. Цанков	Читанка за втори клас, Татјана Борисова, Екатерина Котова, Катја Никова, Николина Димитрова, Издателство Булвест 2000, Софија, 2006.
Х Р В А Т С К А	- <i>Читање</i> - Т. Павчек - <i>Бајка и припијетка</i> -Н. Михоковић-Кумрић - <i>У земљи бајки</i> - И. Новосел	Тајна слова 3 , Читанка за III разред основне школе, Зокић, Т., Бралић, Ј., Школска књига, Загреб, 2007.

*О, учитељу,
врати ми кликере...*

*...О, учитељу,
врати ми кликере!
У свакоме
по један дечак живи
и нису они криви
што данас не знам.*

Подстакнути значајем који лик учитеља има у васпитању ученика истраживали смо заступљеност текстова са тематиком учитељ, школа, књига и знање у букварима и читанкама у Србији, Македонији, Бугарској и Хрватској. Какво је стање показује табела.

Анализом наведених уџбеника евидентно је да су текстови који говоре о школи, ђачком животу, учитељу, књизи, знању и учењу најмање заступљени у читанкама српских и хрватских издавача, а највише у македонским уџбеницима. Текстови у српским букварима и читанкама углавном поздрављају прваке и показују им шаљиве ситуације у којима су учитељи најчешће у улози судије (*Тужибаба*, Д. Радовић, *Две руке*, Д. Радовић, *Зна он унапред*, Г. Тартаља) и треба да пронађу кривца, што и није прави начин како би требало представити лик учитеља деци која тек што су крочила у школу. Лик учитеља, његово залагање, вредност књиге и знања за личност ученика готово су занемарени у српским букварима и читанкама.

Слична ситуација је и у читанци *Тајна слова* хрватске издавачке куће *Школска књига* из Загреба, која садржи само три текста посвећена читању и вредности књиге, утицају лепе речи на личност васпитаника. Остали текстови ликовима, темама и мотивима васпитавају и образују. Уче децу како да препознају праве вредности (*Читање*- Т. Павчек, *У бакину загрљају* - С. Лице, *Кифлица и крух*-Т. Врбановић, *Капљица и пахуљица* - М. Копјар, *Живела штедња*- С. Пилић, *Свети Никола*-В. Земунџ, *Божић у души*- Б. Просењак, *Ускрс*- Ј. Трухелка, *Мајка*- Р. Зврко). Готово сви текстови у оквиру лингво-методичке апаратуре садрже поруку изречену народним пословицама

или изрекама, које јасно и сликовито казују истину вековима уназад проверену. Посебна пажња посвећена је еколошким садржајима, избором текстова који подсећају на важност очувања планете земље (*Порука земље*- И. Иветић, *Стабло*-Eugen Roth, *Рањена шума*-И. Слишурић, *Капљица воде*-Johan Wolfgang Goethe, *Њој користи*- А. Ханер). Васпитни ефекат је ауторима овог уџбеника био на првом месту. Пажљиво бираним текстовима настоје да покажу ученицима како да стекну пријатеље, зашто су они важни (*Пријатељство мрва и слона*- З. Балог), како да поступе када је неко у невољи, како да поучени негативним примерима око нас буду бољи (*Опонашајући јежића*- Н. Ивљевић). Међутим, школа, рад и знање кроз књигу и лик учитеља који нас у све то уводи и открива начине како да препознамо вредности и лепоте овога света, као и у српским уџбеницима, бачени су у засенак.

За разлику од српских и хрватских уџбеника, у бугарским, а посебно у македонским издањима ситуација је повољнија. Бугарска читанка за II разред, групе аутора, садржи чак девет текстова домаћих и светских писаца који својом садржином истичу значај школе (*На училишче*-П. Йорданова), лепоту ђачког живота, одговоран однос ученика према школи (*Къде*, Е. Пелин). Ликови у овим делима школу доживљавају као најмилију, воле да уче, схватају значај књиге која осветљава душу (*Светлина*, Й. Друмников), спознају вредности рада и знања, као услова да се постигне све најбоље у животу (*Най-хубавото*, народна бугарска прича), откривају чињеницу да човек никад није стар за учење и образовање (*Когато дјада ходил на училишче*), подсмевају се „ученом“ сину који је из града дошао оцу на село (*Ученијат син*, Л. Толстој). Посебно поштовање указује се учитељици:

*Кой песни като мама ми редеше
и ме изпълни с радост несравнима?
Да пиша кой ръката ми държеше?
Това бе ти, учителко любима!*

*Ти даде ми крилце от мисълта си,
пътечка ми откри неповторима.*

*За цял живот запомних ти која си-
това си ти-учителко любима!
(Първата учителка, Атанас Цанков,*

Читанка за втори клас, София 2006: 30).

Њој се дугује велика захвалност за све што је човек ка-
сније у животу открио, сазнао, научио. Бројни текстови у ма-
кедонском буквару описују прваке, учионицу, малог Ацу који
мисли да је звоно крај школе, а не крај часа (*Одмор*), нова по-
знанства (*Нова ученичка*). Посебно је занимљив текст *Буквар*
који истиче значај и вредност те прве књиге за будући живот
и образовање сваког. На занимљив начин истакнута је вред-
ност буквара, старе похабане књиге са словима, како она себе
назива, у односу на дебелу књигу са кожним повезом, мудру
књигу из које лекари уче. На питање „мудре“ књиге: *зар је*
твоје место ту међу овако лепим књигама (мислећи на свој
кожни повез), буквар још мудрије одговара: „*Ако не сум јас,*
кој је може да те прочита тебе?“ (**Буквар** за одделно изучу-
вање на печатните и ракописните букви, Скопје 2000: 67.)

Македонске читанке обилују песмама посвећеним пр-
вацима. На занимљив и духовит начин слика се њихово несна-
лажење у многим смешним ситуацијама при поласку у школу.
У текстовима се осуђује лош однос према књигама (*Читанка-*
та добила крила, која сва ишарана шири своја крила и тражи
бољег друга). Посебно се велича одговоран однос према шко-
ли примером босоног дечака Марка који по киши и хлад-
ноћи жури да стигне на време у школу (*Босото дете*). Тек-
стом *Библиотека* истиче се значај књиге, али и описује како
се треба односити према тим ризницама мудрости. Подстиче
се љубав деце према читању (*Лектира*), где девојчица Сне-
шка после игре са лутком ужива у читању лектире, чита је и
луткама да би и оне уживале. И овде почасно место припада
учитељици, дуго ишчекиваном сусрету са њом после распуста.

*Учителке, здраво, здраво!
Гласовите детски звонат,
и радосни, нежни право*

*во срцето и се ронат.
А тоа ги гледа мило
со насмевка топла, мека.
Од очи и љубав силно
се разлива како река.*

(Учителка, **Читанка** за I одделение, Скопје 2001: 96)

Старији узраст, III разред, велича књигу, знање и учење као истинске, праве вредности. Родителѝ преносе деци љубав према књизи и читању следећим стиховима:

*...книга, сине, мудрост точи
снага крие-
в рајски очи...
...книга, сине радост плете,
в сјај се мие
мајско цвете...
...книга, сине, храна значи,
в срце-
живот зрачи.*

(*Книгата*, Владимир Куциновски,
Читанка за III одделение, Скопје 1998:7)

Четврти разред школу и учитеља, после летњег распуста, доживљава кроз стихове П. Миленковског.

*Една река пак се слеа
во корито свое свидно.
Книгите што зраци леат
ќе огреат време идно....*

*...Гласот знанен ќе не гали,
в поле плодно ќе не води:
Да сееме, ако мали,
трудот богат род ќе роди.*

*Од учење, игра, смеа,
ќе плетете гердан убав.
Училиште топла стреа
ќе не згрне пак со љубов.*

*(Септемвриско ракување,
Читанка за IV одделение, 2008:5).*

Закључак

Позивајући се на теорију естетског васпитања Хербарта Рида, која представља оживљавање Платонове тезе да уметност треба да буде основа васпитања, сматрамо да вредна књижевна дела, треба да су у функцији хуманизације данас дехуманизованог и обезвређеног света. Читање и рад на књижевним делима оплемењују, подстиче хуманост, развија толеранцију, доприноси развоју социјалних вештина неопходних ученику савремене школе. Развијајући и богатећи емоционална стања читањем ученици богате машту, развијају интелект, снаже личност и тиме обезбеђују предуслове да проникну у суштину света, разумеју смисао живота, спознају праве вредности, поштују разлике међу људима других култура. Циљ васпитања јесте да се негује и развија индивидуалност сваког, али и развије емпатија, социјална свест, изгради систем правих вредности, развије свест о значају књиге и читања, вредности знања и даљег образовања за свеукупни развој и напредак појединца.

Анализом буквара и читанки издавачких кућа земаља у окружењу долази се до закључка да појам школе, значај књиге и читања, вредност знања и мудрости нису култ који се данас негује, а лик учитеља оно што се поштује. Породичне вредности, односи са другима, народна традиција (негде више негде мање), љубав према домовини, природним лепотама и њиховом очувању, доминирају у анализираним читанкама. Посебно треба истаћи македонске издаваче уџбеника, као и бугарску читанку, које осим наведених вредности посебну пажњу посвећују знању, књизи, читању, а нарочито учитељу/учитељици, као гласницима свега тога. У њима се најмлађи ненаметљиво уводе у свет лепоте, уче да их запазе, граде си-

стем правих вредности и тиме чине да деца себе духовно и емоционално богате, а интелектуално и морално снаже.

Литература:

1. Андрић, И. (1976). Знакови поред пута, књига 2.
2. Данојлић, М. (2004). Наивна песма, огледи и записи о дечјој књижевности, *Завод за уџбенике и наставна средства*, Београд.
3. Делор, Ж. (1996). Образовање скривена ризница, УНЕСКО: Извештај Међународне комисије о образовању за 21. век. *Министарство просвете*, Београд.
4. Ингарден, Р. (1975). Доживљај, уметничко дело, вредност, Научна књига, Београд.
5. Јовановић, С. (2007). Школска лектира у наставним плановима и програмима за I и II разред основне школе-иновативни избор, поље наставникове креативности и натпрограмског поступања, *Норма*, 2-3, 37-49.
6. Петровић, Т. (2011). Дете читалац, *Детињство*, 1, 70-76.
7. Петровић, Т. (1999). Читанке (тематско-естетски аспект), у *Вредности савременог уџбеника III*, Учитељски факултет, Ужице.
8. Смиљковић, С., Милинковић, М. (2010). Методика наставе српског језика и књижевности, *УФ у Ужицу-УФ у Врању*, Врање.
9. Стојановић, Б. (2011). Избор књижевних текстова у наставном програму и читанкама и интересовања ученика млађих разреда основне школе, *Настава и учење-стање и проблеми*, Учитељски факултет, Ужице, 473-486.

Извори:

1. Богдановски, Т. (1998). Читанка за III одделение, *Просветно дело*, Скопје.
2. Борисова, Т., Котова, Е., Никова, К., Димитрова, Н. (2006). Читанка за втори клас, *Издаваштво Булевест 2000*, Софија.
3. Делчев, Ѓ. (2000). Буквар за одделно изучување на печатниците и ракописните букви, XV издание, *Просветно дело*, Скопје.
4. Делчев, Ѓ. (2001). Читанка за I одделение, *Просветно дело A2*, Скопје.
5. Жежељ-Рапић, Р. Игра речи, Читанка за I разред ОШ.
6. Зокић, Т., Бралић, Ј. (2007). Тајна слова 3, Читанка за III разред основне школе, *Школска књига*, Загреб.

7. Лукић, Д. (1998). Врати ми кликере, *ИТП Змај*, Нови Сад.
8. Милатовић, В., Ивковић, А. (2000). Буквар, *Завод за уџбенике*, Београд.
9. Савић, Б., Милатовић, В., Ђаковић, П. (2009). Читанка за IV разред основне школе, *Завод за уџбенике и наставна средства*, Источно Сарајево.
10. Синадиновска, О., Стојанова, А. (2009). Читанка: по македонски јазик за IV одделение, *Просветно дело АД*, Скопје.
11. Ђук, М., Петровић-Периц, В. (2007). Срећни дани, Читанка за II разред основне школе са основним појмовима из књижевности, граматике и правописа, *Нова школа*, Београд.
12. Цветковић, М. Б., Живановић, Т., Плавшић, М., Првуловић, Б. (2009). Водено огледало-читанка за III разред основне школе, пето издање, *Едука*, Београд.
13. *Шаљива страна*, Читанка за II разред основне школе (2007), *Креативни центар*, Београд.

READERS – LITTLE ANTHOLOGIES OF VALUES, KNOWLEDGE AND WISDOM

Abstract: Major contribution to discovering the world that surrounds us, to learning about cultural and moral values, knowing oneself and others, to discovering the secrets of growing up to a student, a young developing human being is provided by reading and working on valuable literary creations. Literature, as a part of cultural treasure, especially literature for children, is one of primary sources of humanization, socialization and harmonization of personality. Literary text with its poetic value and conceptual layer greatly contributes to formation of the system of real values, to education of literary taste, enriching the vocabulary, development of emotional world. With careful selection and adequate teaching interpretation numerous educational and training tasks can be achieved. Reader as a special form of a text book, little anthology, has an important role in all that.

In this paper the author deals with the selection of literary texts in readers for lower primary grades in the surrounding countries, their educational values and possibilities for development of student's personality.

Key words: Reader, literary text, educational values, student, development.

Докторант Ваня Ангелова

Катедра по съвременен български език

ВТУ "Св. св. Кирил и Методий" – гр. Велико Търново

НИКОЛАЙ ЯКОВЛЕВИЧ МАР, КАРТВЕЛСКИТЕ И КАВКАЗКИТЕ ЕЗИЦИ И «ЯФЕТИЧЕСКАТА ТЕОРИЯ»

Резюме: Тази научна статия разкрива интересни факти, свързани не само с живота и биографията на академик Николай Яковлевич Мар, но тя разглежда и въпроси, отнасящи се до генетичната връзка на кавказките езици (и в частност на картвелските езици, към които се отнасят и лазкият, и неговият роден грузински език). Именно с тези езици са свързани и научните му интереси, и проучванията му в областта на изтокознанието и кавказознанието. В нея се опитваме да обърнем внимание на генетичните връзки между тези езици, независимо от това дали те са напълно установени или са констатирани само отчасти. Чрез този научен труд сме изправени пред много предизвикателства, относно неговото «ново учение за езика» или така наречената «яфетическа теория». С името на Мар е свързано и въвеждането на така наречените марови кавички (""), определящи значението на думата, в рускоезичната лингвистика.

Ключови думи: Мар, картвелски, кавказки, лазки, чански, грузински, мегрелски, баскски, убъхски, свански, зански, изтокознание и др.

Николай Яковлевич Мар е роден на 25 декември 1864 година (стар стил) или на 6 януари 1865 година (нов стил) в град Кутаиси, намиращ се в Западна Грузия и наричан преди сталинския период Кутаис. Умира само 5 дни преди да

навърши седемдесет години – на 20 декември 1934 година в Ленинград (днес Санкт-Петербург). Има предположения, че вероятно е убит по поръчка на Сталин, но това са само недоказани твърдения. Той е руски и съветски изтоковед, което ще рече специалист по Далечния Изток, кавказовед, филолог, историк, етнограф и археолог, академик на Императорската академия на науките (1912 г.), а по-късно академик и заместник-председател на Академията на науките на СССР (на Съюза на съветските социалистически републики). След революцията става изключително известен като създател и основател на «новото учение за езика», познато още като «фетическа теория». Баща е на изтоковеда-ориенталист и на поета-футурист Юрий Николаевич Мар.

Николай Яковлевич е син на престарелия шотландец Джеймс (по други данни Джейкъб) Мар, живеещ в Кавказ, основал Кутаиската ботаническа градина, и на младата грузинка Агатия Магулария. Роден език на Мар е грузинският, но практически той владее много други европейски и кавказки езици, като проявява страст към тяхното изучаване още в ученическите си години. След завършването на гимназията в Кутаиси, Мар се премества в Петербург (днес Санкт-Петербург), където живее до края на живота си. В Петербургския университет той учи и работи във всички отдели на Факултета по изтокознание и ориенталистика, създаден в Русия през 1855 година, изучавайки по този начин всички преподаващи се във факултета източни езици. През 1988 година завършва университета и скоро след това става един от най-знаменитите руски изтоковеди и ориенталисти от началото на века [1].

Мар има голям принос в историята, археологията и етнографията на Грузия и Армения. Той публикува много древногрузински и древноарменски текстове и надписи. Провежда разкопки в редица древни градове и манастири на Кавказ. Основната му работа, извършвана в продължение на няколко десетилетия, е в древният град Ани. Материалите от експедицията до голяма степен са изгубени в периода 1917 – 1918 г., затова анийските публикации на Мар получават значение на първоизточник. Стойността на неговите работи в

тази област е запазена до наши дни и никога не е поставяна под съмнение.

През 1902 година в Йерусалим той открива книгата на Георгий Мерчуле «Житие на Григорий Хандзтели». Създателе на арменската и грузинската национални школи по изтокознание. Подготвя голям брой специалисти. Сред неговите ученици са такива изтъкнати учени като И. А. Джавахишвили, И. А. Орбели, А. Г. Шанидзе. Името на Мар е заобиколено с по-голяма почит в Армения, отколкото в родната му Грузия. Между грузинските филолози (в това число и между собствените му ученици) и Мар многократно възникват конфликти, свързани предимно с културно-политическите възгледи на учения, отричащ политическата независимост на Грузия, подкрепящ създаването на ЗСФСР, настояващ Тбилиският университет да се превърне в общокавказки. По-късно възникват спорове и във връзка с пълното отхвърляне на «яфетическата теория» или «яфетската теория» за езика от страна на едни от най-авторитетните грузински ученици на Мар. Между другото, и в Армения «новото учение за езика» (за разлика от ранните работи на Мар по арменистика) не се ползва с популярност, а по време на антимаристката дискусия през 1950 година сред най-изявените противници и опоненти на Мар са грузинецът А. С. Чикобава и арменецът Г. А. Капанцян [1].

Той е професор (от 1902 г.) и декан (от 1911 г., избран от сътрудниците си) на Източния факултет на Петербургския университет. От 1909 година в Академията на науките е: адюнкт или сътрудник в Историко-филологическия клон на Академията на науките (по литература и история на азиатските народи; от 7 март 1909 г.), извънреден академик (от 14 февруари 1912 г.) и редовен академик (от 1 юли 1912 г.). Николай Мар е и църковен настоятел. В университетския съвет влиза в политически блок с десните професори. От 1914 г. е действителен статски съветник.

През 1908 година Николай Яковлевич Мар публикува граматика на древния арменски език, а през 1910 г. издава и своя труд «Грамматика на чанския (лазкия) език с христоматия и речник към нея», високо оценен от специалистите [1]. Лазкият

език принадлежи към картвелското езиково семейство [2, 3]. Той е наричан още чански език. Етимологичното значение на думата «чан» идва от санскритската словоформа «дхаяна» и от китайската «чанна» и означава «съзерцание, медитация». От китайската дума «чан» води началото си най-масовото направление в китайския будизъм, което на свой ред е положило основите на японския «дзен». Въпреки че корените на «чан» се крият в индийския будизъм, откъдето идва и наименованието на лазкия език, наричан още чански, разликата в методите за постигане на целта е доста нагледна и очевидна. Докато «чан» се стреми да надмогне ограниченията на интелекта и да накара своите последователи по всякакъв начин сами да стигнат до абсолютната истина на просветлението, индийският будизъм се опитва да помага и разяснява [4]. И така, бихме могли да заключим, че лазкият или чанският език е езикът на просветлението и съзерцанието.

Що се отнася до картвелските езици, то те са част от така наречените кавказки езици, говорени в района на Кавказките планини. Те се делят на три групи: 1/ грузински езици – към които спадат старогрузинският и новогрузинският; 2/ зански езици – към тях се отнасят лазкият, наричан още чански, и мегрелският език; 3/ свански езици – тук причисляваме сванският език [5]. Картвелските езици са предимно южнокавказки езици и са разпространени на запад от Задкавказието (Южен Кавказ), най-вече на територията на Грузия. Генетичните им връзки не са точно установени. Грузинският език спада към Южнокартвелската езикова група, мегрелският език се отнася към Колхидската езикова група и на него говорят предимно в Западна Грузия, известна и като Мегрелия, както и в Източна Абхазия (най-вече в Галски и Ткварчелски райони). На лазки или чански език говорят в Лазистан, разположен на североизток от Турция. Сванският език пък е клонка от Севернокартвелската езикова група и на него говорят на северозапад от Грузия, в Сванетия. Картвелските езици включват в себе си и древният литературен език на Грузия, наричан от езиковедите, както вече по-горе споменахме, древногрузински. Понякога като особен картвелски език изпъква езикът на грузинските евреи,

наричан още еврейско-грузински език, известен в Грузия като «киврули», а в Израел като «иврит». Познат е още като «грузинит йехудит» и «георгит йехудит». Много лингвисти смятат киврули за вариант на грузинския език, разбира се, с голямо количество заимствания от иврит и арамейски. Що се отнася до писмеността – пише се на еврейско писмо. От съвременните картвелски езици писменост има само грузинският. От XIX век се правят опити да се въведе писменост за лазкия (на основата на латиницата в Германия и Турция) и за мегрелския (на основата на грузинското писмо в Грузия и особено в Абхазия, а по-рано и на основата на кирилицата) езици, но засега те не са получили широка популярност [6].

В картвелските езици има от 11 до 15 модално-временни форми. Отсъства род. Има аблаут, което ще рече редуване на гласни в състава на една морфема, като гласните често изпъкват във вид на вътрешна флексия. Аблаутът е известен още като апофония [6; 7]. Свойствена за кавказките езици е двадесетичната бройна система, известна още като вигезимална позиционна бройна система. Двадесетичната е втората по разпространение система след десетичната. Смята се, че както и десетичната, е свързана с броенето на пръсти [8]. Методите на синтактичната комуникация в картвелските езици са: управление, координация, интеграция и съгласуване. Различават се три основни конструкции на изречението: номинативна, ергативна (при преходните глаголи в повечето времена) и дативна (при глаголите за възприятие). Глаголът има тенденция да бъде в края на изречението. Словообразуването е: префиксно, суфиксно и най-вече префиксно-суфиксно (това са така наречените циркумфикси, т. е. двойни суфикси). Циркумфиксите са известни още като афикси. Те са вид морфемии, които се поставят в началото и края на друга морфема [9]. В картвелските езици има словосмесване и словонаслагване, както и много дескриптивни, т. е. описателни думи. Налице са заимствания от арабските, персийските и тюркските езици [6].

И така, в самото начало на научната си дейност, през 1880-те години, Мар се интересува от въпросите, свързани

с генетичната връзка на кавказките езици (и в частност на картвелските езици, към които се отнасят и лазкият, и неговият роден грузински език) [1]. Както вече казахме, лазкият език се говори от лазите, населяващи югоизточния бряг на Черно море. Живеещите в Турция носители на езика се помещават предимно по ивицата между Мелят и грузинската граница. До 1925 година тази територия официално е наричана Лазистан. Има предположения, че в Грузия говорящите лазки език са много по-малко отколкото в Турция. Уточнихме, че лазкият език е един от четирите картвелски езици, между които са и грузинският, мегрелският и занският. Заедно с мегрелския език те образуват така наречената Занска подгрупа на южнокавказките (картвелски) езици. Двата езика са доста близки. Някои езиковеди дори смятат, че мегрелският и лазкият са местни диалекти на един и същ език – занския. Този възглед се поддържа както по времето на Съветския съюз, така и в днешна Грузия. Факт е обаче, че двата езика са класифицирани като отделни, вероятно поради вековното разделение на говорещите ги общности, и това е в продължение над 500 години, както и заради липсата на взаиморазбираемост. Лазкият, както и повечето кавказки езици, притежава богат набор от съгласни звукове (между другото, най-много между картвелските езици). Гласните в този език обаче са само 5: а, е, и, о, у. Посредством аглутинативни наставки, изразяващи граматически измерения в зависимост от диалекта, между които и 7 падежа, и число, но не и род, се словоизменят и съществителните. В лазкия език, съобразно лицето, числото, времето, вида, наклонението и, само в някои диалекти, евиденциалността, което ще рече липсата на деятелен и страдателен залог, глаголт се видоизменя чрез наставки. За определяне на пространствената ориентация се използват над 50 глаголни представки. Съществуват наставки за лице и число, които определят както подлога, така и обстоятелствените пояснения. Например «gimpulam» ще рече «Крия го от теб». Отличителните черти на лазкия език са следните: в него има две допълнителни съгласни – «f» и «h», всички съществителни завършват с гласен звук, чрез

използването на обстоятелствени представки се постига разширено глаголно словоизменяне, налице са значителни заемки от гръцкия и турския езици. Лазкият език има 5 основни диалекта: «хоруги», говорен в Турция, в околностите, познати като Хопа, и в рамките на Грузия, в автономията Аджария; «vitzur-ark'abuli», говорен в околностите на Архави и Фъндъкълъ; «схала», говорен в село Чхала, разположено в Борчка, Турция; «atinuri», говорен в околностите на Пазар, Турция; «art'aşenuri», говорен в околностите на Ардешен [3].

Мар издига редица хипотези за родството на картвелските със семитските и баскските езици. По този въпрос през 1908 година излиза от печат и неговата публикация за семитско-карвелските връзки. Общ етикет за предполагаемото езиково семейство става въведеният от Мар термин «яфетически езици» или «яфетски езици», назовани на името на сина на Ной – Яфет (от Светото писание). Съдържанието на това понятие в трудовете на Мар и последователите му впоследствие силно се изменя. През 20-те години на XIX век Николай Яковлевич вече фактически във всеки език, с който се запознава, от чувашки до кабилски, намира «яфетически» или «яфетски» елементи [1].

Несъответствието на ранните хипотези на Мар с натрупаните към този период данни на сравнително-историческата лингвистика го навежда на мисълта за несъстоятелността на самата сравнително-историческа теория и най-вече на съвременното тогава западноевропейско езикознание. Още през 1894 година, по време на пътуването на Мар във Франция, неговите хипотези рязко са критикувани от Антоан Мейе. Идеите му обаче укрепват и вярата в тях се засилва след революцията. В своята критика на младограматизма, господстващо тогава лингвистично направление, Мар посочва значението на типологичния и социолингвистичния подходи при изучаване на езиковите факти. Някои изказани от Мар хипотези за езиковото родство впоследствие се потвърждават от редица професионални компаративисти, между които са и Василий Иванович Абаев и Сергей Анатолиевич Старостин.

Липсата на лингвистично образование (по това време строго отделено от изтокознанието) пречи на Мар научно да проверява своите априорни хипотези и с нищо не ограничава неговата фантазия. Изучавайки много езици на практическо ниво, той има в известна степен пълни данни само за историята на картвелските езици и на абхазкия, който също е кавказки език и се говори от народа на абхазците, живеещи в Грузия, Абхазия, Русия и Турция. Най-близък до абхазкия е абазинският език, който се говори от малобройно население, наречено абазини, живеещо в руската автономна република Карачаево-Черкезия, и от изселнически групи в Турция [1; 10; 11]. Абазинският език е безписмен до създаването на СССР. Някои лингвисти считат, че той произлиза от един общ праезик с абхазкия. Двата езика са се обособили като самостоятелни и се отделят един от друг вероятно между VIII и XII век. Не са доказани по-далечни родствени връзки извън адигейските езици [11]. Те са северозападнокавказки езици, тъй като се говорят в северозападната част на Кавказ и районите около Черно море. Известни са по-скоро като абхазо-адигейски езици и се делят на три групи: адигейски езици (към тях се отнасят адигейския и кабардинския, познат още като черкезки; тези два езика са разпространени в руските автономни републики Адигея, Кабардино-Балкария, Карачаево-Черкезия, както и в Турция и Близкия Изток; наследници на прогонените от Русия черкези живеят в Йордания, Сирия, Турция); абхазо-абазински езици (към тази група спадат абхазкият и абазинският, които са разпространени в Абхазия и Карачаево-Черкезия), и убъхски език, който е вече мъртъв език [16]. Убъхите са населявали района около град Сочи. Изселват се в Османската империя след Кавказката война, където биват постепенно асимилирани от черкезите и забравят езика си. Широкото разпространение на абхазо-адигейските езици на север и на юг от голям Кавказ, както и около Черно море, се дължи на многовековната миграция на населението в този район. За древната история на тово население има много малко факти. Най-вероятните прадеди на абхазо-черкезите са меотите, живяли през античността в Северозападен Кавказ. Меотите са изтласкани по

горното течение на река Кубан и племенното им име изчезва след унищожителните походи на хуните и готите. На тяхно място се появяват племената зихи и касоги. Твърде вероятно е по времето на гръцката колонизация древното население на полуостров Крим, познато и под името таври, също да принадлежи към праабхазо-черкезите [12]. Опустошителните нападения на татаро-монголите през XIII век и пълчищата на Тамерлан през XIV век нанасят нов удар по целия Северен Кавказ, вследствие на което черкезките племена се скриват по труднодостъпните планински долини [12]. От другата страна на Кавказкия хребет, на брега на Черно море, живеят предците на абхазците – абазинци и убъхи (убхи). След като ситуацията се успокоява, в периода XIII – XIV век, част от черкезите се преселват на изток и се образува кабардинската народност. На територията на освободените земи, през Кавказкия хребет, се преселват групи абазинци, познати като тапанта, което ще рече «жители на равнините». По-късно, на територията на Карачаево-Черкезия, се заселват и планинците, които в историята се срещат с името ашкарауа. Небезизвестен е фактът, че през XVIII век една част от кабардинците се връща обратно в земите на предците си и се заселва в северната част на съвременната република Карачаево-Черкезия.

След края на Кавказката война, през втората половина на XIX век, Русия осъзнава, че като оставя планинците в планината си, залага бомба със закъснител, затова решава да постави ултиматум на населението: или да се пресели в равнината, или да напусне Русия. Онези, които вече дълго време се намират под руско влияние, избират първия вариант. В равнините се преместват повечето кабардинци, част от западните черкези и част от абазинците и абхазците. Останалата част от живеещите покрай морето народи – черкезите, убъхите, натухайците, хатукайците, егерукайците, мамхегите, махошейците, абадзехите и други – се премества в Османската империя. Родството на абхазо-адигейските езици с други езици, включително и с други кавказки езици, е много трудно доказуемо. Повечето коренни морфеми се състоят от един-единствен съгласен звук, което напълно обезсмисля

сравнително-историческия метод. Звуковите промени в словоформите понякога са значителни. От изключително значение са и лексикалните заемки от един език в друг. Разбира се, допускат се и връзки с древния хатски език, говорен от доиндоевропейското хатско население в Мала Азия, населявало поречието на река Галис [12; 14]. Хатският език не бива да се бърка с хетския, който е доста по-късен и на него говорят следващите поколения жители, населяващи тази територия. Макар хетите да наследяват от хатите името на страната и да заимстват някои думи, използвайки хатския език в култа си към някои богове, хетският език, за разлика от хатския, е индоевропейски по произход. Езикът на хатите идва до нас, благодарение на известния брой топоними, лични имена и имена на божества, споменавани в чуждоезични текстове, макар количеството на култовите текстове да е от царския архив на столицата на Хетското царство – Хатуса, чието съвременно наименование е Богазкьой, Турция. Текстовете, написани с помощта на сричкова клинопис, са почти без идеограми, което изключително затруднява разбирането на смисъла. Има основание да се смята, че те са записани от хетските книжовници по памет, без ясно разбиране на тяхното значение, понякога дори с грешки при отделянето на думите. От фонетична гледна точка клинописните записи на хатския език до голяма степен са неточни, тъй като хетският вариант на акадската клинопис, посредством която са записани текстовете, позволява да се различават само 12 съгласни, а хатската фонологична система, в крайна сметка исторически погледнато, е била значително по-богата. Хипотезата, че хатският език има родствени отношения със западнокавказките езици, а именно с абхазки, адигски, наричан още адигейски, и убъхски, е изказана за първи път през 20-те години на XX век от швейцарския изтоковед Емил Форер [13; 14; 15].

Опирайки се на оскъдни лингвистични данни, някои изследователи като Вячеслав Всеволодович Иванов изказват предположение за хипотетичното родство на хатския с абхазо-адигските (абхазо-адигейските) езици. Имат се предвид някои указания относно структурното сходство и материалната

близост на формантите, доколкото може да се съди за действителното звучене на фонемите, скрити зад клинописната графика. Степента на структурна близост между хатския и картвелските езици е представена в значително по-малка степен, отколкото между хатския и абхазо-адигските езици. Макар и картвелските езици в областта на глагола да имат сложна система на префиксация и суфиксация, принципите ѝ са доста по-различни от тези в хатския. За решаването на въпроса за генетичните връзки на хатския с картвелските езици няма достатъчно данни. Всъщност, можем да отбележим, че хатският език, притежавайки предположителните черти на прилика с абхазо-адигейските и, може би, с картвелските езици, не проявява никакви общи черти на сходство с нахско-дагестанските езици. Издигната е също хипотеза, съгласно която хатският език влиза в сино-кавказкото макросемейство, но не образува специална подгрупа с абхазо-адигските езици в това семейство. Хатският език представлява сам по себе си клон на сино-кавказките езици и в него се открива най-голяма близост със севернокавказкия и енисейския клони [14; 15].

Освен с хатския език при абхазо-адигейските езици е възможен контакт с индоевропейския език. Според руския лингвист Старостин абхазо-адигските езици заедно с нахско-дагестанските образуват севернокавказкото семейство. Абхазо-адигейските езици се характеризират с малък брой гласни звукове (2 – 3) и голям брой съгласни звукове (45 – 80), включително рядко срещаните извън кавказките езици абруптивни съгласни. Абхазо-адигейските езици притежават силно развита глаголна система със стремеж към полисинтетизъм. По отношение на синтаксиса в тези езици се използват ергативни конструкции [12; 13].

Адигейският език има следните диалекти: абадзехски, изчезнал на територията на Русия, разпространен сред черкезката диаспора; бжедугски; темирговски или чемгуйски; шапсугски. Езикът на адигейците използва разширен вариант на руската кирилица. Този вариант е въведен едва през 1938 година. В миналото се е употребявала арабска и латинска азбука. Арабската азбука е употребявана до 1927 година, а

от 1927 до 1938 година е употребявана адигейската латинска азбука. Граматиката на адигейския език е съществено различна от граматиката на повечето европейски езици. Адигейският език е полисинтетичен. Неговото сказуемо е многосъставно. То би могло да включва и местоименни показатели, афикси за място, време, направление, отношение към говорещия.

Като повечето кавказки езици, абхазкият език също има голям брой съгласни звукове (над 50) и само две гласни – «а» и «ы». Този език има три основни диалекта: абжуйски, който е разпространен в Кавказ; бзипски – разпространен в Кавказ и Турция; садзки – разпространен в Турция. За да бъде писмено изразен този език, се използва разширен вариант на кирилицата, в който има много двубуквени съчетания: буква + «ъ» означава смекчаване, а буква + «а» – лабиализация.

Абхазкият език се смята за аглутинативен. Именната система има само два падежа – пряк и косвен, докато глаголната система е полисинтетична. Най-ранните текстове на абхазки език са записани от пътешественика Евлия Челеби през XVII век. По времето на Йосиф Висарионович Сталин използването на езика е забранено. Едва през 2007 година властите в тази област приемат закон, с който абхазкият става единствен официален език в Абхазия от 2010 година. Това обаче не се приема от голяма част от населението, което има друг роден език. Преподаването на този език е затруднено и от липсата на квалифицирани учители [10].

Като цяло, Николай Яковлевич Мар върви най-вече по следите на изгубените картвелски и кавказки езици и фактически игнорира историята на индоевропейските и тюркските езици, която по това време е изучил добре. Първата световна война и революцията откъсват Мар от работата му в археологическите експедиции в Кавказ, което от своя страна стимулира теоретичната му дейност. В създаденото от него «ново учение за езика» (или така наречената «яфетическа теория»), с което той излиза през ноември 1923 година, явно преобладават съвършено ненаучни непроверяеми твърдения, такива, като произхода на всички езици от «четири елемента», идеята за «яфетическите езици» като за някаква не генетична,

а социално-класова общност и т. н. Сред тези идеи, изложени непоследователно и противоречиво, с редица изключително тъмни пасажии (някои съвременници на Мар – от Николай Сергеевич Трубецкой до Игор Михайлович Дяконов, както и някои изследователи – допускат, че през 20-те години на XX век Мар заболява психически. Редица невротични странности в поведението му се наблюдават още когато е бил ученик в гимназията в Кутаиси) е изключително трудно, макар и възможно, да се открият и отделят някои здрави твърдения [1].

От 1928 година Николай Яковлевич Мар започва усилено да сближава своята теория с марксизма, макар и да не е проявявал леви възгледи преди революцията. И по-специално се появява идеята за езика като «надстройка» над социално-икономическите отношения, отразяващ етапите на развитие на обществото (робовладелски, феодален и т. н.). Традиционната индоевропеистика е обявена от него за буржоазна наука. Той е единственият член на Императорската академия на науките отпреди революцията, влязъл в Комунистическата партия. В нея е приет през 1930 година, при това без изпитателен срок, което е изключително рядко явление за това време. Малко преди да се присъедини в редиците на партията, Мар изнася реч на XVI конгрес на ВКП от името на учените. И това се случва непосредствено след речта на Сталин, който включва в своя доклад редица положения на Мар.

Има доказателства на съвременниците за това, че такава политика, като тази на Мар, е свързана предимно с кариерните му съображения, въпреки че успехът на неговите идеи се подкрепя и от съзвучните на епохата революционен дух и амбиция («в световен мащаб» – това е любимата формула на Мар). В края на 20-те години на XIX век теорията на Мар получава официална подкрепа и до 1950 година се пропагандира като «истинско марксистко» езиковедие, а критиците ѝ се подлагат на системни проучвания и дори репресии, което значително забавя развитието на лингвистиката не само в СССР, но и в България, където също се проповядват и налагат от Българската комунистическа партия Маровите идеи [1].

През периода 1920 – 1930 година Николай Яковлевич Мар се ползва с голям авторитет сред интелгенцията (включително и сред някои професионални лингвисти), привлечена от мащаба на неговите идеи, от постановката на много нови задачи, от ярката му личност. Всеизвестен е фактът, че влиянието на маризма е много по-силно в Ленинград, където той живее, отколкото в другите научни центрове. Мар е имал голямо влияние върху много въпроси, свързани с етногенезиса и митологията на културолозите литературоведите, включително и О. М. Фрейденберг, която изпитва към своя учител почти религиозно преклонение (впоследствие разгромът на маризма в лингвистиката я лишава от работа). Айнщайн заедно с Мар и Виготски планират да отворят една творческа научна лаборатория за изучаването на начините и механизмите на възприятието, на древното «пралогично съзнание» и неговото отражение върху киното и съзнанието на масите [1].

През 1921 година в Петроград Николай Яковлевич Мар основава Яфетическия институт, превърнал се по късно в Институт за езика и неговото мислене, наречен на името на Мар (днес Институт за езикови проучвания към Руската академия на науките – РАН – в Санкт-Петербург, и Институт по лингвистика към РАН, в Москва). През 1926 – 1930 година той е същевременно и директор на Ленинградската обществена библиотека, а от 3 март 1930 година е избран за зам.-председател на Академията на науките на СССР и оттогава председателства на много тържествени заседания на академията. В периода 1929 – 1934 г. е председател на Руското палестинско общество.

В публикациите на маристите от този период той все по-често е наричан «велик» и «гениален», получава много почетни степени, включително и званието «почетен червенофлотец». Подчертава се ролята на Мар в разработването и развитието на писмеността за малките езици на СССР («аналитичната му азбука» за абхазкия език, разработена още преди революцията и въведена през 1923 година, след няколко години е отменена поради практическо неудобство), но почти

цялата работа по създаването на писмеността се провежда без участието на Мар и неговото обкръжение. През 1933 година, за 45-годишната си научна дейност, Мар е награден с орден «Ленин». Този юбилей протича без присъствието на самия Николай Яковлевич, който през октомври 1933 година получава инсулт, вследствие на който успява да оцелее още една година, но на работа така и не се връща.

По повод смъртта на Мар и неговото погребение са отменени занятията в учебните заведения, а траурните церемонии са сравними с проведените малко преди това погребални мероприятия в чест на убития Киров.

В рекордни срокове, още на следващия ден след кончината му, в негова памет е отпечатана брошура. Погребан е на Комунистическата площадка (днес казашко гробище) в близост до манастира Александро-Невска лавра (в Санкт-Петербург).

След смъртта на Мар учениците му (най-вече Иван Иванович Мещанинов), изправени пред много предизвикателства и фактически отхвърлящи ненаучното «ново учение» или така наречената «яфетическа теория», в духа на нормалната наука решават много задачи, поставени от Мар (типология, изучаване на синтаксиса, проблемът «език и мислене» и др.)

Петнадесет години след смъртта на Мар, на 20 юни 1950 година, неговата «яфетическа теория» е развенчана с излизането на тук на някога подкрепящия го Сталин – «Марксизмът и въпросите на езикознанието», а самият той е подложен на официална критика. Като цяло, Сталин твърди, че Мар е имал «искрено желание да стане марксист», но не е успял да го направи. Критикувайки концепцията на Мар, Сталин също така отбелязва: «Ако този «магически труд» на безсмислицата се преведе на обикновен човешки език, то би могло да се заключи, че: 1/ Мар разделя мисленето от езика; 2/ Той смята, че общуването между хората би могло да се осъществи и без език, с помощта на самото мислене и ума, освободен от «природната материя» на езика, свободен от «нормите на природата»; 3/ Отделяйки мисленето от езика и «освобождавайки го» от езиковата «природна материя»,

Николай Яковлевич Мар попада в блатото на идеализма» (Й. В. Сталин).

След 1956 година става възможно отново да се говори за специфичните предимства и определените заслуги на Мар като лингвист (или поне като автор, който е в състояние интуитивно да постави ползотворни и плодотворни езикови проблеми, но не знаещ как да ги реши), стимулиращ развитието в Русия на някои дисциплини от рода на типологията и семантиката, преиздадени са някои негови трудове по кавказознание и баскски език, но като цяло е общоприето, че дейността на Мар и по-скоро нейната официална подкрепа в СССР оказват върху лингвистиката неблагоприятно влияние.

С името на Мар е свързано въвеждането на така наречените марови кавички (""), определящи значението на думата, в рускоезичната лингвистика. Например френската дума "cheval" означава "кон".

Името на Мар носят улици в Тбилиси, столицата на Грузия, и в столицата на Абхазия – Сухум (Сухуми) [1].

Литература:

1. Марр, Николай Яковлевич. *Википедия – свободная энциклопедия*. <http://ru.wikipedia.org/wiki/>
2. Лазский язык. *Википедия – свободная энциклопедия*. <http://ru.wikipedia.org/wiki/>
3. Лазки език. *Уикипедия, свободната енциклопедия*. <http://bg.wikipedia.org/wiki/>
4. Чански афоризми. *Уикипедия, свободната енциклопедия*. <http://bg.wikiquote.org/wiki/>
5. Картвелски езици. *Уикипедия, свободната енциклопедия*. <http://bg.wikipedia.org/wiki/>
6. Картвелские языки. *Википедия – свободная энциклопедия*. <http://ru.wikipedia.org/wiki/>
7. Аблаут. *Википедия – свободная энциклопедия*. <http://ru.wikipedia.org/wiki/>
8. Двадцатеричная система счисления. *Википедия – свободная энциклопедия*. <http://ru.wikipedia.org/wiki/>
9. Циркумфикс. *Википедия – свободная энциклопедия*. <http://ru.wikipedia.org/wiki/>

10. Абхазки език. *Уикипедия, свободната енциклопедия.*
<http://bg.wikipedia.org/wiki/>
11. Абазински език. *Уикипедия, свободната енциклопедия.*
<http://bg.wikipedia.org/wiki/>
12. Абхазо-адигейски езици. *Уикипедия, свободната енциклопедия.*
<http://bg.wikipedia.org/wiki/>
13. Адигейски език. *Уикипедия, свободната енциклопедия.*
<http://bg.wikipedia.org/wiki/>
14. Хаттский язык. *Уикипедия, свободната енциклопедия.*
<http://bg.wikipedia.org/wiki/>
15. Адыгские языки. *Википедия – свободная энциклопедия.*
<http://ru.wikipedia.org/wiki/>
16. Убыхский язык. *Википедия – свободная энциклопедия.*
<http://ru.wikipedia.org/wiki/>

NIKOLAY YAKOVLEVICH MARR, The Kartvelian and Caucasian languages and the <<Japhetic theory>>

Summary: This scientific article uncovers interesting facts, connected not only with the life and the biography of academic Nikolay Yakovlevich Marr, but it also opens questions about the genetics of the caucasian languages (and a part of the Kartvelian languages, to which the Laz language is connected , along with his native language the Georgian language). His scientific researches are bonded with those languages, and his research about the Eastern studies and the Caucas studies. In this one we are paying attention on the Genetic links among those languages, no metter whether they are fully established or ascertained only partially.

Through this research work we were faced with many challenges on its <new teaching language> or the so called <Japhetic theory>

With the name of Marr, it is connected the enforcement of the so called Marr's quotes (""), determining the meaning of the word in the Linguistics of the Russian language.

Key Words: Marr, Kartavelian, Caucasian, Laz, Chan, Georgian, Megrel, Baskian, Ubykh, Svan, Zan , Eastern Studies.

доц. д-р Христо Петрески
Универзитет ЕСРА - Скопје

ПОЕЗИЈАТА КАКО МЕДИУМ И ДРУГИТЕ МЕДИУМИ

Апстракт: Подолго време во јавноста, која во голема мерка ја конституираат медиумите, се зборува за маргиналноста на поезијата, за тоа дека поезијата не се чита и дека се оддалечила од читателите. При тоа, од време - на време и се ламентира за неповолната и незавидната положба, односно за таквата состојба и новосоздадената (жанровски потисната и вредносно потценета) позиција на поезијата. Но, кои се основните причини за тоа, има ли излез од маѓепсаниот круг и кои се евентуалните и понатамошни перспективи...

Клучни зборови: поезија, медиуми, пишување, читатели, транзиција, време

1. Позиција на ниски гранки

Како медиумите влијаат на современата уметност. Поезијата, уметноста и драмата ги преземаат стратегиите на популарната култура и ги преместуваат/ премостуваат во рамките на високата култура.

Како денес може да се чита поезијата? Сè помалку има програми за поетско “описменување и читање”. Аудио книги, поетски театар и слично.

Урбаната поезија, не дека воопшто ја нема, но како да е избркана од градовите - потенцираат нејзините протагонисти.

Бидејќи веќе подолго време во јавноста, која во голема мерка ја конституираат медиумите, се зборува за маргиналноста на поезијата, за тоа дека поезијата

не се чита и дека се оддалечила од читателите, неминовно е најпрвин да се проверат таквите тврдења и да се пронајдат причините за таквата состојба и новосоздадената (жанровски потисната и вредносно потценета) позиција на поезијата. Таквата состојба зависи најпрвин од културното милје, амбиентот и атмосферата во општеството. Интелектуалниот, морален, естетички, општествен конзерватизизам, а кои сè уште ги диктираат нашите елити, сигурно не е добар амбиент за поезијата воопшто, а не пак за нејзините новуми, креации, иновации и други и слични тенденции, движења, струења и придвижувања на тематско-мотивски и стилско-изразен план.

2. Поблиску до читанките - подалеку од читателите

Исто така, форсирањето на анахроните поетски практики од страна на книжевната критика, уредниците, културните елити... придонесоа за ситуацијата во која поезијата го изгуби својот примат и читателите. Имено, формалните и лажни, застарени и закоравени политички и културни елити долго време не сметаа на денешниот читател, туку само на читанките, лектирите и историјата на литературата. Во ваквите концепции и проекции многумина, со право, ги гледаат виновниците за недоволното читање на поезијата денес.

Пишувањето за читанките и историјата на литературата ја прави поезијата книшка, хартиена, сувопарна, неразбирлива, затворена и на одреден начин мртва, т.е. привидно жива, односно го забавува и умртвува нејзиното битие, а таа би требало да го одразува духот на времето во кое е создадена, при што таа не смее да се оддалечи и премногу од секојдневниот јазик со кој вообичаено и воопшто се комуницира. Песната, пред сè, мора *нешто* да говори и *некому* да се обраќа. Песната треба да е уверлива; добрата песна произлегува од неминовната потреба.

Значи, поезијата треба да се приближи до сензитивноста на современиот читател, без страв од него. Всушност, преку песната да се оствари средба со вистинскиот живот.

3. Бегството од херметичкото - изговор и факт

Поетите кои пеат за стварното и можното без мистика и мистификации - не треба да стравуваат од нечитливоста и неактуелноста на нивната поезија. Егзистенцијата, непосредните искуства од реалноста, прашањата на идентитетот, искуствата од интегрирањето во другите култури и јазици, осознавањето на различните светови и култури, обичниот секојдневен живот со надежи, страдања и фантазии, побуната против авторитетите, потрагата по смислата на живеењето и опстанокот... - тоа се најчести теми на денешните современи поети. Но, сепак, поезијата е нешто повеќе од чисто именување на нештата и реалноста.

Но, сè уште, за жал, постојат предрасуди за поезијата како неразбирлива и херметичка, односно која е разбирлива и прифатлива само за тесен круг на консументи. Затоа, современата поезија тоа го прави со својата комуникативност, зашто е ситуирана во ова време и зборува со јазикот кој можеме секојдневно да го слушнеме околу себе. На поетички план, таа ги руши табуата поврзани со односите меѓу половите, во семејството, таа е субверзивна во однос на општествените норми и праксата, кон традиционалното сфаќање на поезијата и улогата на поетот.

Денес, има обиди, настојувања и тенденции таканаречениот национален канон да се прогласи за архаично, анахроно пеење, а модернистичката ориентација да се прифаќа со резерва.

Читателите често изјавуваат дека не им се допаѓаат песните кои не будат емоции во нив, кои не

содржат ниту зрнце чувствителност и почувствуваност, кои не одсвонуваат и одекнуваат...

4. Чуму поети во скудни времиња?

Поезијата се занимава со теми за кои може да се размислува, умее да понуди прашања и одговори, ставови... Но, многу често се поистоветува прашањето за смислата на поезијата денес (во ова динамично, транзиционо и турбулентно време). Па, не случајно, често се актуелизира прашањето на Хелдерлин: Чуму поети во скудни времиња? Нашето време е, за жал, време на голема сиромаштија и тоа не само материјална, туку духовна беда и празнотија која владее во душите на современиот човек.

Тоа е судбина на сите земји во транзиција, кои сè уште се бараат себеси, а посебно на нашите (читајте: балканските) доцна осамостоени држави кои дополнително се погодени и обременети со војни, меѓуетнички судири, мултикултурни нетрпеливости и слични проблеми и потешкотии.

Сепак, и покрај сето тоа, поезијата може да опстане, како што опстанала и пред тоа низ вековите. И во најтешките услови и времиња, поезијата не само што го сочувала своето значење и идентитет, туку била и духовна поткрепа и ѕвезда водилка, зашто нејзините создавачи и поддржувачи секогаш гледаат однапред и подалеку. Освен тоа, поезијата како врвна духовна дисциплина, секогаш на луѓето им нуди некоја, па макар и најмала искра надеж...

5. Духот на новото време

Во таа и таква самопотрага и потврдување на поширок културен и духовен план, неминовно се случува артикулацијата, престојувањето и фаќањето приклучок со новото време. Се разбира, дека притоа

има и многу детски болести, неотпорности и почетнички експерименти и грешки.

Без подалекувида визија, заинтересираност и страст, изостануваат очекуваните и можни резултати, доведувајќи ги во прашање евидентните вредности, неодминливата традиција и непредвидливите перспективи.

Границите кои се воспоставени со политиката, час поскоро мора да се избришат во културата, колку што е тоа можно побрзо, полесно и бобезболно. Духовниот културен простор треба да се отвори кон различните култури, цивилизациските придобивки, традициите и јазиците.

Не смее да се дозволи кичот, шундот и сличните на нив содржини да влезат во камерните простори и сали, каде меѓу другите се наоѓаат и поетите, како носители на навистина врвна и елитна уметност.

Современите медиуми многу ѝ должат на поезијата, но и таа денес почнува да им должи нив. Поезијата како медиум без поддршката и потпирањето на другите медиуми, па и аниматори и репродуктивци, прашање е на денот дали може да ја издржи немилосрдната трка и да обезбеди своја поспокојна и подоминантна иднина.

Медиумите го диктираат, но не го условуваат како единствено можен вашиот сопствен поглед: како и што да читате, што и кога да слушате, како да ги разберете и толкувате медиумските текови и медиумската култура. Се разбира, сепаратно како самостојни сегменти и елементи, но и интегрално како делови од заедничка и единствена целост.

6. Семиотичкиот знак, искривеното огледало и трката по профит без профит

Во детекцијата и препознавањето на семиотичкиот знак, во неговото инкорпорирање и понатамошна дистрибуција, медиумите ја имаат главната, ако не и

одлучувачката улога и функција. Тие често знаат да бидат искривено огледало, односно штетни параметри и фактори на општествената стварност.

Со намера да се подигне медиумската писменост, односно да се воспостави критички и плодотворен однос кон понудените содржини, кои денес како крајна цел го имаат само профитот и задоволувањето со површно консумирање и практикување на културните содржини, предлагаме поголема селективност, застапеност и бескомпромисност при креирањето и презентацијата на авангардните, актуелни и оригинални програми и проекти. Притоа, брзината со која се пренесуваат сè пократки и пократки (што не значи дека се тие поконцизни и појадровити) форми, доведува до тоа речиси никогаш да не се остава доволно време за вистинско восприемање и промислување на информациите и пораките што се испраќаат, па таа т.н. “инстант култура“ како да се настојува да се прифати миговно и беспоговорно во еден миг и во еден здив, без натамошна елаборација и артикулација.

7. Меѓу случајноста и површноста

Преку флеш, блиц содржини, формално се задоволува застапеноста, но изостанува сеопфатноста, продлабоченоста и аналитичноста. Примерокот е случаен и фрагментарен, а впечатокот површен и бегол.

На начинот и можностите за спознавање, сигурно дека одлучувачки влијаат и рекламите, кои царуваат во поново време во медиумскиот простор, а го зголемуваат уште повеќе јазот и расчекорот меѓу суровата и немилосрдна реалност и претпоставената и блазирана иднина.

Светот станува гламур, глобално село, изместена претстава и слика, која постојано му се оддалечува на поединецот - колку повеќе тој ѝ се приближува.

Очигледно, тоа е измислен, непостоечки, виртуелен свет, каде интеракцијата на расцепканите и неповрзаните стратуми се постигнува и преку интернетот, блоговите и другите алтернативни мрежи. На тој начин, се формира една посебна книжевна заедница, па во тие рамки и специфично поетско “семејство“ на сродници и истомисленици, сеедно дали меѓу нив има и незадоволници и неистомисленици. Во секој случај, поезијата се соочува со нов продолжен живот, повторна актуелизација и враќање на трајните постаменти кои објективно ги заслужува и, очигледно, само нејзе ѝ припаѓале и некогаш и сега.

Резиме:

Културното и интелектуалното милје го диктираат елитите. Поезијата го изгуби својот примат и читателите. Но, поезијата треба да се приближи до сензибилитетот на современиот читател, без страв од него. Всушност, преку песната да се оствари средба со вистинскиот живот. Поезијата би требало да го одразува духот на времето во кое е создадена, при што таа не смее да се оддалечи и премногу од секојдневниот јазик со кој вообичаено и воопшто се комуницира. Песната, пред сè, мора *нешто* да говори и *некому* да се обраќа. Песната треба да е уверлива; добрата песна произлегува од неминовната потреба.

(Скопје, 21.7.2010)

**POETRY AS A MEDIA
AND OTHER MEDIAS**

Abstract: Its already visible, that public, which consults media a lot, speak about marginalization of poetry, that poetry have unprivileged status and that it's on distance form readers. In time to time, there are comments about this situation and about new created suppressed position of poetry. But, what are reasons for that, and is there exit form magic circle and what are future perspectives...

Key words: poetry, medias, writing, readers, transition, time

Rezume: Cultural and intellectual context is dictated by elite. Poetry lose primate and readers. But, poetry should be closer to modern reader, without fear. It should be real meeting, with its real life, through poem. Poetry shoul represent spirit of time, when is created, and it should use everyday language, which we used everyday. Poem, in firts place, should speak something to somebody. It should convince; good song developing itself from strong creative need.

УПАТСТВО ЗА АВТОРИТЕ

Списанието “Книжевна Академија” е мултијазично и во него сите научни прилози се објавуваат во оригинал. Притоа, задолжително е авторите да достават апстракт, клучни зборови и превод на насловот на својот научен труд на англиски јазик (како што е тоа направено во текстовите објавени во овој број).

Научните прилози треба да се испраќаат на следниов е-mail: feniksmk@hotmail.com

Во меѓународното научно списание “Книжевна Академија” се објавуваат само оригинални научни трудови кои претходно не се публикувани.

Обемот на трудовите треба да биде најмногу десет отчукани страници А4 формат.

Апстрактот треба да содржи 100 – 250 зборови.

Трудот треба да биде потпишан со титулата, името и презимето и институцијата каде што авторот е ангажиран.

Трудот треба да биде подреден според следниот редослед: автор, наслов, апстракт, клучни зборови, текст и литература, а на крајот задолжително да го содржи преводот на апстрактот и клучните зборови на англиски јазик.

За преводот на англиски јазик е одговорен самиот автор.

Трудовите се објавуваат без било какви дополнителни интервенции и корекции.

Трудовите пред објавувањето се рецензираат од уредниците на списанието, кои ги одобруваат за печат.

Трудовите да се испраќаат исклучиво во електронска форма.